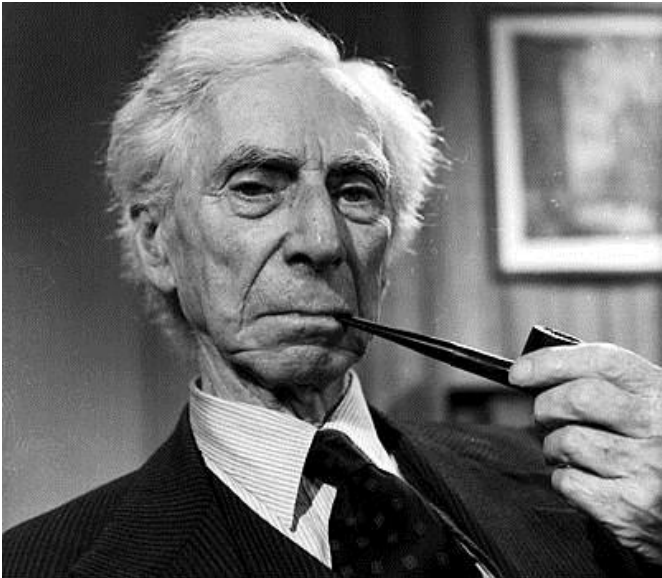
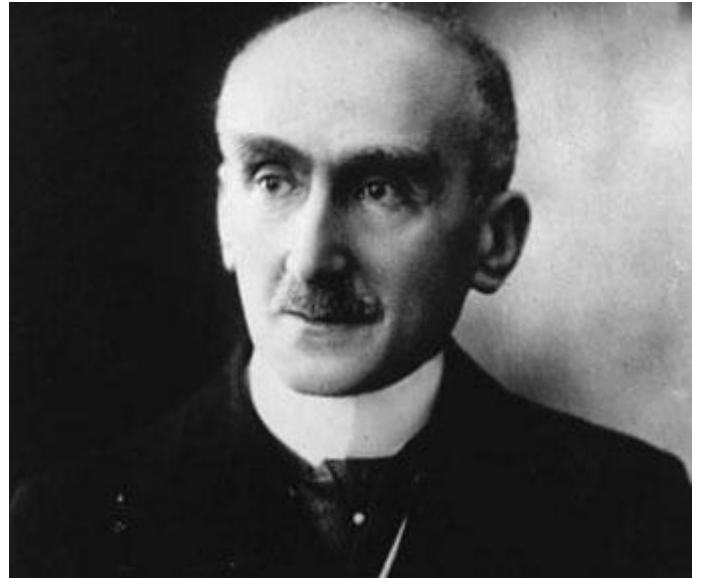

Russell over Bergson:

het intellect, materie en verandering

Bertrand Russell

Henri Bergson

Auteur: **Arne van Groenland**

Studentnummer: 280 387

Leerstoelgroep Theoretische filosofie

Faculteit der Wijsbegeerte

Erasmus Universiteit Rotterdam

Master scriptie: 20 ects

Datum: 30 Juli 2013

Begeleider: F.A. Muller

Adviseur: A.W. Prins

Aantal woorden: 24.257

Voorwoord

Tien jaar heb ik gestudeerd aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Aanwezig in afwisselende frequentie. Is er iets veranderd? Ja natuurlijk. Begonnen in gebouw J en L met grote tentamens in M. Via bemiddelende gesprekken in gebouw A terecht gekomen op de vijfde verdieping van gebouw H in 2004. Wijsbegeerte als tijdverdrijf ter overbrugging van twee trimesters. Maar op de faculteit wijsbegeerte een plek gevonden waar mijn interesse voor eigenlijk alles dat ik tegenkom in mijn leven, begrepen wordt en aangemoedigd wordt, zonder dat men zich zorgen maakt over 'wat je er toch mee moet doen als je klaar bent'. En toch zal je iets moeten doen als je klaar bent.

Je houding verandert, je kijk op de wereld, de campus verandert. Maar H5 blijft vertrouwd. Wijze mensen, die rust en vertrouwen uitstralen, niet snel onder de indruk zijn, onbevooroordeeld, positief 'ouderwets', hoorcolleges van mensen die weten waar ze het over hebben en met passie bestrijden dat wat aan de overkant van de hal wordt gedoceed, vriendelijk, maar ook een beetje onbereikbaar.

Inhoudelijk was het altijd leuk en blijf ik het liefst nog 10 jaar komen, want in mijn dagelijkse praktijk komt te weinig van het bedrijven van de filosofie. Echter in de uitvoering voelde het studeren vaak als een martelgang. Een kwestie van discipline, de overtuiging dat het geen laksheid is dat de studie niet af komt, terwijl het dat natuurlijk wel is, want aan elke verandering ligt een keuze ten grondslag waar je de verantwoordelijkheid voor moet dragen. In mijn geval is het tekort aan die verantwoordelijkheid te vaak een onnodige innerlijke strijd geweest. Dat iets dat je zo leuk vindt, zo'n bevrijding kan geven als je er mee klaar bent, voelt nog steeds als mijn tekortkoming aan de filosofie. De interesse stopt niet, de noodzaak om de interesse te bekronen met punten wel.

Dank aan de faculteit en haar docenten voor het vertrouwen en alle inspanningen die geleverd zijn om het mij, met de situatie waarin ik lichamelijk verkeer, het mogelijk te maken van een 'mavo klant', te verworden tot filosoof afgestudeerd aan de universiteit vernoemd naar Erasmus. En in het bijzonder dank aan Fred Muller en Awee Prins voor alle hulp, luisterende oren, adviezen, inspiratie en geduld. Ten slotte ook dank aan mijn ouders, grootouders en partner voor hun geduld en vertrouwen.

Mijn twee begeleiders vertegenwoordigen min of meer twee filosofische werelden. De filosofen die ik in mijn scriptie behandel ook. Bertrand Russel vanuit de

wetenschapsfilosofische benadering van de filosofie. En Henri Bergson vanuit de wijsgerig antropologische benadering van filosofie. De visie van beiden op het intellect, materie en representeren bieden ook een bepalende kijk op de wereld in het dagelijkse leven. Het onderwerp van deze scriptie komt voort uit mijn interesse voor enerzijds de wetenschap, natuurwetten, antwoorden op hoe de wereld, het leven, kunnen bestaan. En anderzijds de rol die metafysica speelt in het leven van veel mensen. De kracht van de al eeuwen oude behoefte aan invulling geven; aan het gevoel dat er meer moet zijn dan dat wat wij zien. Russell en Bergson representeren deze overtuigingen en de kritiek van Russell op de filosofie van Bergson is een goede basis voor verdieping op dit onderwerp.

Inhoud

Voorwoord	2
1. Inleiding	6
§ 1.1 Het centrale onderwerp	6
§ 1.2 Doel van de scriptie	6
§ 1.3 De toegepaste methode.....	7
2. Tijdsbeeld	8
3. Henri Bergson	10
§ 3.1 Biografisch	10
§ 3.2 Bergson's filosofie in hoofdlijnen	11
§ 3.2.1 Rationalisme en empirisme	11
§ 3.2.2 Evolutie en wetenschap	13
§ 3.2.3 Duur en bewustzijn.....	14
§ 3.2.4 Metafysica, intuïtie en intellect.....	16
§ 3.2.5 Duur en materie	18
§ 3.2.6 Tijd, verandering en levensdrang.....	20
4. Bertrand Russell	23
§ 4.1 Biografisch	23
§ 4.2 Russells filosofische positie	24
§ 4.2.1 Materie	24
§ 4.2.2 Kennis	29
§ 4.2.3 Empirisme of rationalisme en het bestaan van <i>a priori</i> kennis.....	32
§ 4.2.4 Universele begrippen en de Ideeënleer	34
§ 4.2.5 Intuïtie en kennis	36
§ 4.2.6 Kennis en filosofie	39
5. The Philosophy of Bergson	41
§ 5.1 De theorie van Bergson verteld door Russell.....	41
§ 5.1.1 Intellect, instinct, ruimte en tijd.....	42
§ 5.1.2 Durée en geheugen	43
§ 5.1.3 Vrijheid	45
§ 5.2 De kritiek van Russell.....	46
§ 5.2.1 Kritiek op Bergson's doctrines over ruimte en tijd	46
§ 5.2.2 Anti-intellectualiteit	49
§ 5.2.3 Verkeerd gebruikt van Zeno's paradox	50
§ 5.2.4 Tijd en wiskunde.....	51

§ 5.2.5 Afbeeldingen en het onderscheid tussen subject en materie	53
6. Analyse.....	55
§ 6.1 Het begrippenkader.....	57
§ 6.1.1 Realisme	57
§ 6.1.2 Intuïtie	57
§ 6.1.3 Intellect.....	59
§ 6.1.4 Ruimte, tijd en verandering.....	61
§ 6.2 Invloed tijdbeeld.....	62
§ 6.3 Hedendaags belang	63
7. Eigen standpunt	65
§ 7.1 Intellect.....	65
§ 7.2 Materie	66
§ 7.3 Filosofie	66
Bronvermelding.....	68

1. Inleiding

§ 1.1 Het centrale onderwerp

Voortbordurend op mijn bachelor-scriptie, staan ook in deze thesis verandering en tijd centraal. Ook nu is de filosofie van Henri Bergson (1859 – 1941) het uitgangspunt, maar dit keer geanalyseerd vanuit de kritiek van Bertrand Russell (1872 – 1970). Bergson houdt in zijn filosofie een pleidooi voor de kracht en het belang van onze intuïtie. Onze intuïtie helpt ons te begrijpen hoe de wereld om ons heen werkt en hoe we vat kunnen krijgen op abstracte begrippen als *tijd* en *verandering*. Het intellect en de wetenschap schieten te kort. Ons intellect en de wetenschap *beperken* de mens in het verkrijgen van kennis over hoe de wereld, volgens Bergson, werkelijk in elkaar zit. Russell gaat daarentegen juist uit van de kracht van het intellect en de wetenschap. Intellect onderscheidt de mens van andere levende wezens, het maakt ons uniek en geeft ons de bevoorrechte positie om, met behulp van bijvoorbeeld wiskunde en logica, de wereld werkelijk te begrijpen. Het menselijk intellect biedt, volgens Russell, juist wel de mogelijkheid om vat te krijgen op abstracte begrippen als tijd en verandering.

§ 1.2 Doel van de scriptie

Dat ik in mijn masterthesis verder ga met het thema tijd en verandering en de relatie met ons intellect, heeft meerdere redenen. Verandering is van alle tijden, op alle niveau's van het leven en is voor velen een drijfveer en voor anderen iets beangstigends. Maar bovenal zijn tijd en verandering voor zowel de emotionele, intuïtieve eigenschappen van mensen, als voor de rationele, wetenschappelijke eigenschappen van mensen van grote invloed op het leven en de handelingen die men in het leven uitvoert. Tijd en verandering zijn onlosmakelijk verbonden met alles wat gebeurt. Daarnaast ben ik geïnteresseerd in de filosofie van Bergson, gezien het tijdbeeld waarin hij deze filosofie ontwikkelt. Begin twintigste eeuw kent de wetenschap ongekeerde successen. Wiskunde en logica lijken de sleutel te zijn tot het vergaren van nieuwe kennis over de werking van de wereld. En toch roept Bergson op om juist die harde wetenschap de rug toe te keren. Russell reageert op Bergson vanuit zijn analytisch-filosofische positie, gevoed door en vol bewondering voor de successen van die

wetenschap. Hoe komen twee buitengewoon intelligente mensen, levend in dezelfde tijd, tot twee zulke uiteenlopende visies op de werkelijkheid? In deze thesis zal ik de twee uiteenlopende posities met elkaar vergelijken, om te komen tot het innemen van een positie in het debat dat Russell met Bergson voert. Ik wil uitleggen wat verandering, tijd en intellect is, en wil de rol van deze begrippen plaatsen in onze begrip van de wereld om ons heen.

§ 1.3 De toegepaste methode

Allereerst beschrijf ik in grote lijnen de visie van Bergson. Hierbij ga ik voornamelijk in op zijn begrip van verandering, tijd en intellect. Daarna wil ik een korte weergave geven van de grote lijnen van het werk van Russell in die tijd en ga ik dieper in op zijn werk *The problems of philosophy*¹ (1912). Dit is nodig om Russell zijn positie te kennen en te weten wat zijn uitgangspunt is in het debat. Daarna zal ik Russell zijn werk *The Philosophy of Bergson*² bespreken. In dit werk gaat Russell direct in op de begrippen tijd, verandering en intellect bij Bergson en voorziet hij het werk van Bergson van kritiek. Na analyse van beide standpunten, zal ik afsluiten met het innemen van een eigen standpunt in dit debat.

---

¹ B. Russell, *The Problems of Philosophy*, 1912, Digireads.com, 2009.

² B. Russell, *The Philosophy of Bergson*, Bowes and Bowes, Cambridge, 1914.

2. Tijdsbeeld

Russell en Bergson worden filosofisch actief in een periode in de geschiedenis die een korte toelichting verdient. Zowel filosofisch, wetenschappelijk als politiek moet het begin van de twintigste eeuw gezien worden als een omslagpunt. Het is belangrijk stil te staan bij wat de ontwikkelingen op de bovengenoemde thema's voor invloed hebben op het denken van zowel Bergson als Russell. Of misschien is het andersom, welke invloed heeft het denken van deze twee filosofen op deze ontwikkelingen? In mijn beschouwing kom ik terug op deze vragen.

1. Filosofisch gezien staan beiden aan de wieg van een invloedrijke stroming binnen de filosofie. Bergson staat aan het begin van een traditie in het Franse denken die met name antropologische en dialectische Franse denkers inspireert. Subjectiviteit en intuïtie spelen een belangrijke rol in dit denken. Russell daarentegen staat aan de wieg van wat men later Analytische Filosofie is gaan noemen. Taal- en begripsanalyse met behulp van logica staat centraal in dit denken (hoewel Russell nooit van oordeel is geweest dat filosofie zich moet beperken tot analyse). Beide filosofen zijn naast hun filosofisch werk ook politiek geëngageerd. Beiden wonnen de Nobelprijs voor de literatuur voor een invloedrijk werk. Bergson blijft denken in de idealistische traditie, terwijl Russell daartegen rebelleert en met name de logica, zoals radicaal vernieuwd door Frege, wil aanwenden voor het oplossen van filosofische problemen.

Beide stromingen hebben veel filosofische werken geproduceerd vanuit een tegengesteld uitgangspunt en worden gezien als zeer invloedrijk voor de filosofie van de 20ste eeuw. Opvallend, gezien de grote tegenstellingen die deze twee stromingen ten opzichte van elkaar hebben. Je zou verwachten dat een van beiden de overhand krijgt, maar voor beide visies blijkt ruimte te zijn, gezien de nog altijd actuele tradities in het verlengde van beide denkers.

Anders dan Bergson, is Russell bijna onophoudelijk van mening veranderd: begonnen als Idealist annex neo-Kantiaan, toen anti-idealist (en dat altijd gebleven), doch zo'n beetje alle varianten gehad die daar binnen mogelijk zijn, van realisme tot strikt

empirisme. “Russell has a new theory every year whilst Moore never had one.”³ Zijn er, ondanks het wisselen van zijn standpunten, ‘constanten’ te vinden in het oeuvre van Russell? In het werk sinds zijn schepping van ‘de Analytische Filosofie’ (rond 1905), kan gezegd worden dat er de volgende constanten zijn:⁴

1. Gebruik van logica in filosofische analyse.
  2. Verwerping van het idealisme.
  3. Filosofie is niet louter betekenisanalyse.
  4. “Intuïtie is de bron van al onze oordelen, het is aan de rede om erachter te komen of ze waar zijn.” Dus redeneren en argumenteren is de enige ‘methode’ van de filosofie, met strenge bewijzen zoals wiskundigen en logici dat doen als het ideaal.
  5. Naturalisme: de onderneming van de wijsbegeerte sluit aan bij die van de wetenschap en is geen onderneming die wezenlijk *anders* is.
2. Wetenschappelijk gezien kan het en van de 19de en begin van de 20ste eeuw bestempeld worden als een zeldzame periode. Op veel wetenschappelijke gebieden wordt ongekennde voortuitgang geboekt. Darwin ontwikkelde de evolutietheorie, een revolutionaire kijk op de natuur, biologie en de ontwikkeling van organismen. Ook in de natuurkunde en de wiskunde verandert zeer veel in korte tijd. Deze periode in de geschiedenis wordt wetenschappelijk gekenmerkt door een ongekennd bijzonder grote hoeveelheid intellectuelen die elkaar, door met elkaar in debat te gaan, tot grootse prestaties opzweepten. Ter illustratie, twee beroemde wetenschappers uit die tijd zijn Einstein en Bohr.
3. Ten slotte is er politiek gezien wereldwijd en met name in Europa, sprake van een zeer roerige tijd. Hoewel in de filosofische theorieën die in deze scriptie besproken worden geen politiek element behandeld wordt, ben ik toch van mening dat de politieke verhoudingen in het Europa van begin 20ste eeuw niet alleen invloed

---

³ Ontleent aan ‘F.A. Muller, persoonlijke mededeling, 3 Februari 2013’

⁴ ‘F.A. Muller, persoonlijke mededeling, 3 Februari 2013’

hebben gehad op de onderwerpen die in de filosofie behandeld worden, maar ook op de uitwerking van de theorieën. De relatief langdurig stabiele internationale machtsverhoudingen komen onder druk te staan. Uiteindelijk leidt dit tot het uitbreken van de eerste wereldoorlog waarna, na een zeer bewogen episode in de geschiedenis, het Interbellum, uiteindelijk nog een tweede wereldoorlog gevoerd zou gaan worden. Het voeren van oorlog en sterke wetenschappelijke ontwikkeling zijn altijd hand in hand gegaan. Maar in dit perspectief is belangrijker dat ook politiek gezien de sociaal-maatschappelijke verhoudingen verschuiven. Dergelijke verschuivingen bieden ruimte voor een nieuwe kijk op het leven en de wereld waarin wij leven. Het zet mensen aan het denken over begrippen als verleden, heden en toekomst, verandering en tijd.

Er ontstaat op al deze thema's ruimte om de positie van de mens als onderdeel van de wereld om hem heen te bestuderen. Maar belangrijker nog, krijgt het begrip 'verandering' een andere lading. Ook als tijd, zoals in het debat tussen Bergson en Russell, al dan niet louter wiskundig geduid wordt. Dat 'verandering', 'intellect' en 'materie' filosofisch ter discussie worden gesteld, kan niet los gezien worden van de hierboven genoemde ontwikkelingen.

3. Henri Bergson⁵

§ 3.1 Biografisch

Bergson is geboren op 18 Oktober 1859, één maand voor publicatie van Darwin's *On the Origin of Species*. Zijn vader was van origine Pools en zijn moeder Engels en beiden waren Joods. Hij bracht zijn jeugd door in Engeland en kreeg pas in 1878 de Franse nationaliteit. Dit maakte dat hij de Engelse en de Franse taal beheerste. Hij schreef in het Frans, maar controleerde zelf de Engelse vertalingen van zijn werk. Bergson studeerde wiskunde maar hij besloot zich, na zijn studie, te verdiepen in taal- en menswetenschappen. In 1881 studeerde hij af in de filosofie aan de École Normale Supérieure. Hier is hij gevormd tot de beroemde filosoof die hij is geworden. Bergson heeft in dertig jaar meer dan tien publicaties voltooid

---

⁵ Inleiding ontleend aan 'Tijd voor verandering', bachelor scriptie A.J. van Groenland, 2011.

waarvan enkele grote invloed hebben gehad op het wetenschappelijke en filosofische gedachtengoed van zijn tijd en ver daarna. Met name in het Franse denken voor filosofen als Benda, Bachelard, Cavaillès, Sartre, Merleau-Ponty, Levinas en Deleuze, was zijn invloed groot of was hij onderwerp van kritiek. Enkele grote werken van zijn hand:

- in 1889, *Essai sur les données immédiates de la conscience (Time and Free Will)*
- in 1896, *Matière et mémoire (Matter and Memory)*
- in 1903, *Introduction à la métaphysique (The Creative Mind)*
- in 1907, *L'Évolution créatrice (Creative Evolution)*
- in 1932, *Les deux sources de la morale et de la religion (The Two Sources of Morality and Religion)*

Bergson werd niet alleen in Frankrijk en Engeland gelezen, ook in de Verenigde Staten was hij een gevierd filosoof. In 1927 ontving hij voor zijn werk *L'Évolution créatrice*, de Nobelprijs voor de literatuur. Op 4 Januari 1941 overleed Bergson, op 81-jarige leeftijd.

§ 3.2 Bergson's filosofie in hoofdlijnen

Bergson beschouwt in zijn werk twee filosofische denkbeelden.

§ 3.2.1 Rationalisme en empirisme

Ten eerste beschouwt Bergson de Kantiaanse benadering van het kennen van de wereld. Kant stelt dat wij de wereld kunnen kennen zoals voorgesteld door onze zintuigen en begrepen door ons verstand, dat werkt met een aantal vaste begrippen. Dit is empiristisch noch rationalistisch. Er bestaat een noumenale werkelijkheid onafhankelijk van ons, kennende wezens, doch wij kunnen de werkelijkheid niet kennen; wat wij kennen is hoe de werkelijkheid zich aan ons voordoet, de fenomenale wereld. Kant overwint de dichotomie tussen *empirisme* (alle kennis komt via de zintuigen en is dus a posteriori), want er is ook synthetische kennis a priori, en *rationalisme* (alle kennis komt van het verstand), want er is ook synthetische kennis a posteriori.

Kant's methode om tot kennis te komen is voor Bergson echter, ondanks zijn afwijkende positie ten opzichte van zowel empirisme als rationalisme, toch nog altijd een beperkte, door

verlangens gedreven, relatieve kennisvergaring. Rationalisme heeft last van dezelfde illusie als empirisme.⁶ In beide gevallen is de kennis kunstmatig. Kennis wordt kunstmatig samengesteld want zowel rationalisme als empirisme missen aandacht voor een metafysische component die nodig is om tot kennis te komen. Hierdoor kunnen rationalisme en empirisme niet komen tot volledige kennis. Ook in Kant's analyse worden de waargenomen eigenschappen herschikt in een nieuw perspectief, een perspectief dat niet in staat is ook de abstracte metafysische eigenschappen van een object weer te geven. Standpunten van analyse (zintuiglijke benadering en rationele verwerking van de zintuiglijke ervaring van een object), filosofische intuïtie (weten dat er meer is dan alleen de in eerste instantie zichtbare eigenschappen), wetenschap (waargenomen eigenschappen verklaren door natuurwetten) en metafysica (ontdekken wat wel de totaliteit van een object is door de niet zichtbare abstracte eigenschappen te benoemen en te verklaren) worden verward. Oorzaak van deze verwarring zijn de psychologische eigenschappen van een organisme.

Bergson is een metafysische realist. Hij stelt net als Kant dat rationalisme op basis van beperkte waarneming een vorm voor een object creëert. Deze vorm is in werkelijkheid vormeloos, want de weergave is niet datgene wat het object werkelijk is. Rationalisme komt niet tot werkelijke kennis van de dingen zelf. Er is een ander empirisme nodig, een empirisme dat dingen niet fragmenteert maar zo dicht mogelijk bij de dingen zelf blijft. *"Het tracht zo diep in het leven van het ding door te dringen, dat het de ziel van het ding voelt trillen."*⁷ Hierin verschilt Bergson van Kant. Deze vorm van waarnemen noemt Bergson *metafysica*. Een moeilijke exercitie die niet te vergelijken is met traditioneel empirisme. Kant heeft *deze* metafysica niet nodig om tot kennis te komen.

De vorm van kennisvergaring die Bergson voorstaat vereist dat voor elk nieuw waargenomen ding een geheel nieuw, op maat gemaakt, concept geconstrueerd wordt. Filosofie bestaat niet uit het kiezen van bestaande verklaringen zoals wel gebruikelijk is in het leven van elke

---

⁶ H. Bergson, *The Creative Mind, An Introduction to Metaphysics*, Carol Publishing Group, New York, 1992. Pag. 172.

⁷ H. Bergson, *The Creative Mind, An Introduction to Metaphysics*, Carol Publishing Group, New York, 1992. Pag. 175.

dag. Het is, volgens Bergson, een creatief zoeken naar unieke intuïtie die boven de dagelijkse verklaring uitstijgt en zo komt tot een totaal nieuwe creatieve verklaring.

§ 3.2.2 Evolutie en wetenschap

Een tweede theorie waar Bergson zijn pijlen op richt is Darwins evolutietheorie. Zijn kritiek gaat uit van een ander veranderingsbegrip dan wat gangbaar is in de wetenschap. De kern van zijn kritiek is ook hier het ontbreken van een metafysica in *zijn* betekenis van dat woord. Zoals Darwin evolutie beschrijft is evolutie het tot stand komen van grote substantiële veranderingen door een opeenvolging van kleine, onafhankelijke, toevallige mutaties. Evolutie heeft geen doel. Het succes van een mutatie wordt in sterke mate bepaald door de omgeving waarin het organisme zich bevindt. Omdat ook deze condities niet constant zijn, is het niet mogelijk vooraf te bepalen welke mutatie succesrijk zal zijn. Volgens Bergson zijn deze veranderingen echter het resultaat van het gezamenlijke effect dat vele kleine, toevallige en niet voelbare veranderingen gedurende een lange periode in de tijd op een organisme hebben. Kleine veranderingen die dus wel degelijk afhankelijk zijn van elkaar. Ze staan in een relatie tot elkaar die metafysisch is. Metafysisch, omdat het resultaat, een waarneembare verandering van het totaal, voortkomt uit de onderliggende kleine veranderende delen. Plotselinge onafhankelijke veranderingen hebben, volgens Bergson, geen kans van slagen omdat ze zich niet kunnen bestendigen.⁸ Deze veranderingen kunnen geen goed functionerend onderdeel van het lichaam worden omdat de overige delen van het lichaam hun functionaliteit niet hebben kunnen aanpassen aan de nieuwe eigenschap.⁹ Hij verweert zich tegen de gedachte dat kleine veranderingen op zichzelf staande, toevallige episoden zijn. Alle veranderingen staan in dienst van het tot stand komen van de grote verandering waar ze onderdeel van zijn. Er is metafysica nodig om deze verandering te kunnen zien. De letterlijke betekenis van metafysica is: *meta*, wat betekent overstijgende, *fysica* wat betekent algemene eigenschappen van materie (letterlijk komt *fysika* van het Griekse *physis*, dat *natuur* betekent). Er bestaat een verbindende en onmisbare component

---

⁸ H. Bergson, *Creative Evolution*, Modern Library of New York part of Random House, New York, 1944, Pag. 71.

⁹ Bergson legt zijn standpunt uit aan de hand van het voorbeeld. De ontwikkeling van het vermogen tot het zien van kleuren is niet alleen het ontstaan van de voorwaarden om kleuren waar te nemen, er moet ook een hersenstructuur ontstaan die de registratie van kleuren kan verwerken tot iets wat wij waarnemen en begrijpen. In dit geval staat de evolutie van het oog niet los van de evolutie van de hersenen. (H. Bergson, *L'Evolution créatrice*, pag. 70.)

die alles met elkaar in contact brengt. Deze component vindt Bergson in het medium *tijd* en in de vorm van *duur*. In de volgende paragraaf leg ik uit wat Bergson bedoelt met duur. Toch deelt ook Bergson de visie met Darwin dat er geen sprake is van een deterministisch proces. De evolutie van een organisme is uiteindelijk ook voor Bergson een proces met een open einde. Hij noemt de evolutie *creatief* met ontelbaar veel mogelijke uitkomsten, waarvan van te voren niet vast te stellen is welke uitkomst het evolutionaire proces zal opleveren.

Een louter wetenschappelijke benadering is voor Bergson niet voldoende om tijd en verandering volledig te begrijpen. Om wel tot begrip te komen, introduceert Bergson een aantal begrippen. In zijn werk noemt hij onder andere *'l'intuition'*, *het intuïtieve*, waardoor wij weten dat we verder moeten kijken dan de beperkte blik van de wetenschap. De wetenschappelijk benadering is louter gebaseerd op het intellect en haar rationele interpretatie van de zintuiglijke waarneming en meting. Bergson noemt ook *'Élan vital'*, de creatieve kracht van evolutie die het mogelijk maakt telkens weer een nieuwe vorm te maken en *'la durée'*, *duur*, de motor van de veranderingen die samen het leven vormen.

§ 3.2.3 Duur en bewustzijn

Bergson maakt een verschil tussen duur en tijd. *"Tijd is een medium waarin onze momenten van bewustzijn te verdelen zijn zodat ze kwantificeerbaar worden. Wanneer we iets kwantificeren is het ook in ruimte uit te zetten, omdat het anders niet als losse delen gekwantificeerd kan worden. Tijd is in die zin dus ruimte"*¹⁰. Ter verduidelijking, begrippen als gewicht en economische waarde zijn ook 'ruimte' omdat ze kwantificeerbaar zijn in kilogrammen en Euro's, en kilogrammen en Euro's kunnen uitgezet worden in ruimte. Duur is echter iets anders. Enkel de relatie tussen tijd en ruimte is niet voldoende om te kunnen spreken van duur. Om duur te verklaren moeten de begrippen tijd en ruimte verdiept worden. Duur is een vorm van *tijdbeleving* en niet louter het meten van tijd door een klok.

Tijd en ruimte zijn meetbaar. Pure duur is dat niet, behalve wanneer het symbolisch wordt afgebeeld als ruimte, zoals een *lijn*. Deze stelling verduidelijkt Bergson met het voorbeeld

---

¹⁰ H. Bergson, *Time and Free Will, an essay on the immediate data of consciousness*, Dover publications, Dover, editie 2001, pag. 91.

van een klok.¹¹ Als we zeggen dat een minuut voorbij is, bedoelen we dat de secondewijzer zestig keer getikt heeft. Wanneer we ons vervolgens deze zestig seconden voor de geest halen als zestig losse seconden, dan vormen die zestig seconden geen minuut meer maar zijn het zestig afzonderlijke delen. Ze staan op een lijn als zestig punten die elk een tik van de wijzer vertegenwoordigen. Tegelijkertijd willen we de zestig seconden wel in relatie tot elkaar begrijpen maar dan als gesloten geheel van één minuut. Wanneer we ze zien als één minuut, staan ze weer niet in relatie tot de zestig seconden die aan deze ene minuut vooraf gingen. Zowel bij de ervaring van de zestig seconden als bij de ervaring van een minuut is er geen sprake van duur. Als we duur willen ervaren dan moeten we deze twee beelden, de zestig onafhankelijke seconden en het geheel van één minuut, bij elkaar brengen en krijgen we een continuüm waarbij aantal geen rol speelt. Namelijk één minuut in een oneindig geheel waarvan niet, kwantitatief, te bepalen is waar in het geheel deze minuut gepositioneerd is. Het is geen vast punt op een bepaalde lijn. Een seconde is een wezenlijk onderdeel van werkelijkheid, maar waarom dat zo is, is niet te vast te stellen. De individuele seconde is een kwantiteit die uit de kwaliteit van tijd voortkomt.¹²

Bewustzijn werkt op eenzelfde manier. Het is opgebouwd uit delen maar er ontstaat een totaal van ervaringen, een geheel dat verandert met elke nieuwe ervaring. Om te begrijpen wat tijd werkelijk is, moet ook tijd niet gezien worden als meetbaar gegeven zoals de wetenschap het gebruikt maar als begrip zoals Bergson duur uitlegt. Een kwantiteit die voortkomt uit kwaliteit, waarbij kwaliteit het geheel van materie *en* metafysische eigenschappen is.

Beweging is het levende symbool van duur. Beweging vindt plaats in ruimte, maar de losse delen van beweging die elkaar opvolgen en de beweging vormen, zijn niet te begrijpen in ruimte, behalve voor de toeschouwer die naar de beweging kijkt.¹³ Beweging is geen object maar een voortgaan. Wanneer een object beweegt is er sprake van een afgelegde afstand in

---

¹¹ H. Bergson, *Time and Free Will, an essay on the immediate data of consciousness*, Dover publications, Dover, editie 2001, pag. 104.

¹² H. Bergson, *Time and Free Will, an essay on the immediate data of consciousness*, Dover publications, Dover, editie 2001, pag. 106.

¹³ H. Bergson, *Time and Free Will, an essay on the immediate data of consciousness*, Dover publications, Dover, editie 2001, pag. 111.

de ruimte van *A* naar *B*, maar ook van de actie die het mogelijk maakt die afstand af te leggen. Het voortgaan, het bewegen *zelf*, is niet te begrijpen door ons intellect. We nemen wel waar op welke manier er bewogen wordt en hoeveel afstand er met die beweging is afgelegd.

Onze wil heeft invloed op hoe de toekomst ingericht zal worden. Deze wil is vrij en is bewust. De handelingen die wij ondernemen zijn vrij omdat de werking van deze handelingen niet te vatten is in een natuurwet; dat ze vrij zijn, is een feit. Een feit, omdat handelen plaatsvindt in het heden en niet in verleden. Heden en toekomst zijn niet te voorspellen, de vrije handeling schept. We kunnen het resultaat niet kennen, zoals we ook duur niet kunnen kennen. Dat maakt dat vrijheid niet in taal is te vatten.¹⁴ Een wetenschappelijke manier van denken verleidt ons tot het verwarren van gelijkenis met opeenvolging, kwaliteit met kwantiteit, en duur met uitgebreidheid. Maar de vrije handeling die het bewustzijn voortbrengt is niet als kwantiteit te meten omdat er een metafysische component is. Deze component maakt dat uit het samenvoegen van de delen iets 'supervenieert', een abstractie die gekend moet worden om de werkelijkheid volledig te begrijpen.

§ 3.2.4 Metafysica, intuïtie en intellect

In *Introduction à la métaphysique* (1903) werkt Bergson zijn metafysische visie uit. Zoals gezegd, om het belang van metafysica te begrijpen is een manier van denken nodig die hij *filosofische intuïtie* noemt. Deze intuïtie is een denken en manier van uitdrukken die bestemd is voor filosofen. Intuïtie is duur, het dringt door tot 'de dingen zelf'. Intuïtie is in staat een innerlijk onderzoek te doen, terwijl de wetenschap en ons normale dagelijks denken de dingen van buitenaf tracht te begrijpen. De filosofie gaat over de grenzen van het normale menselijke denken en het wetenschappelijke denken heen.¹⁵ Filosofische intuïtie geeft aan dat we verder moeten denken dan datgene wat op het eerste oog redelijk lijkt. Dit wil niet zeggen dat intuïtief denken moeilijk is; de gedachte komt gemakkelijk, direct en volledig tot stand wanneer de intuïtie zich aandient. Als de intuïtie afwezig is, dan is er geen

---

¹⁴ H. Bergson, *Time and Free Will, an essay on the immediate data of consciousness*, Dover publications, Dover, editie 2001, pag. 221.

¹⁵ H. Bergson, *Time and Free Will, an essay on the immediate data of consciousness*, Dover publications, Dover, editie 2001, pag. 162.

enkele mogelijkheid om deze vorm van denken uit te voeren; je kan intuïtief denken niet oproepen of bewust activeren. Intuïtie maakt dat wij een object in zijn volledigheid, van binnenuit, kunnen begrijpen. Wetenschappelijke analyse daarentegen vergt meer arbeid maar zal niet tot de kern doordringen. Wetenschap is altijd gebonden aan het krijgen van begrip vanaf een bepaalde afstand van het onderzoeksobject. Ervaringen die de filosoof kan hebben door zijn intuïtie — bijvoorbeeld begrijpen dat in onze wereld verandering constant is (duur) — laat ons zien dat er ruimte is voor twee vormen van denken die samen ons intellect vormen:

- De eerste vorm van denken is het *wetenschappelijke denken*. Dit is gericht op wetmatigheden die relaties leggen tussen waargenomen of gemeten eigenschappen van een object.
- De tweede vorm is *filosofisch denken*. Dit denken laat ons zien wat tijd en verandering is, pure duur, afstandelijk ten opzichte van wet en meetbaarheid. Filosofisch denken is in staat te zien wat de werkelijke relatie is tussen een organisme en de wereld waarbinnen dat organisme functioneert. Het is mogelijk om van intuïtie over te stappen op analyse, maar wanneer je bent begonnen met een externe analyse is het niet meer mogelijk alsnog intuïtie aan te wenden.¹⁶

Is dit mysterieus, esoterisch of is het juist heel basaal en een algemeen goed? Metafysica is een spirituele dimensie zonder dat het mysterieus is, het is intuïtie.

Je kunt een parallel trekken met het 3de en het 1ste persoonsperspectief, zoals dat in de hedendaagse filosofie wordt gebruikt. Het 3de persoonsperspectief is het perspectief van de onderzoeker, de wetenschap. Het probeert van buitenaf dingen te begrijpen. Het 1ste persoonsperspectief is de unieke persoonlijke ervaring, niet te begrijpen vanuit een beschouwend perspectief doch alleen door het individu dat in dit perspectief staat. Bij Bergson betekent dit dat zowel de intuïtie als het begrijpen van duur plaatsvindt in het 1ste persoonsperspectief. Duur is dan mogelijk ook te vergelijken met Hume's *'stream of*

---

¹⁶ H. Bergson, *Time and Free Will, an essay on the immediate data of consciousness*, Dover publications, Dover, editie 2001, pag. 180.

*consciousness*¹⁷. Hume noemt zes, mogelijk gerelateerde, betekenissen van een bewuste mentale toestand. Een daarvan is de 'stroom van bewustzijn'. Dit is onderdeel van zijn zesde betekenis: het 'verhalende bewustzijn'. Hiermee bedoelt Hume dat er in ons onderbewustzijn een constante stroom van verhalende episodes gaande is waar wij ons bewust van worden wanneer ons bewustzijn gelijk gesteld wordt aan de onderliggende stroom van onderbewustzijn. Dit is een ervaring in het 1ste persoonsperspectief. Toch is duur bij Bergson meer dan intern onderbewustzijn. Het overstijgt het menselijk denken en het is niet vertellend. Als iets verteld wordt, dan is het onderwerp van het verhaal al gebeurd. Maar duur is meer dan het verleden, het is de brug tussen verleden en datgene wat gebeurt en gebeuren gaat. Wel is zeker dat Bergson de ervaring van duur eerder zal plaatsen bij het 1ste persoonsperspectief dan bij het 3de persoonsperspectief. De filosofische intuïtie is echter voor filosofen weggelegd en laat dan dezelfde werkelijkheid zien, want de niet door wetenschap te begrijpen metafysische werkelijkheid is een werkelijkheid die onafhankelijk van ons denken bestaat.

§ 3.2.5 Duur en materie

Duur, zoals Bergson beschrijft in *Essai sur les données immédiates de la conscience en L'Evolution créatrice* (1889), is dus een filosofische entiteit. Duur is niet wetenschappelijk te kwantificeren. *"De discussie over het al dan niet bestaan van een vrije wil zou onmiddellijk eindigen wanneer we zouden accepteren wat we eigenlijk zijn, in een staat van constante duur waar enig idee van determinisme elke significantie verliest. In duur wordt het verleden identiek aan het heden en wordt in een constante beweging continu iets geheel nieuws gecreëerd."*¹⁸ De wil is vrij en is niet gedetermineerd. Wanneer we dit accepteren, waarderen we beter wat onze relatie met het universum is.

Ons denken objectivert levende dingen. Maar een organisme kan nooit een louter materieel object zijn want het functioneert niet als een gesloten onveranderlijk geheel. Organismen zijn ongeorganiseerde lichamen. Bergson stelt dat een organisme zich onderscheidt van louter materie omdat het een geheugen heeft. Volgens hem behoort alles

---

¹⁷ <http://plato.stanford.edu/entries/consciousness/>

¹⁸ H. Bergson, *Time and Free Will, an essay on the immediate data of consciousness*, Dover publications, Dover, editie 2001, pag. 156.

dat geen geheugen heeft tot materie¹⁹. Bergson maakt hier een ander onderscheid tussen organismen en materie dan de traditionele opvatting zoals we die vinden bij bijvoorbeeld Descartes en Kant. Voor hun is materie al het fysieke dat zich onderscheidt van het spirituele, de geest. Voor Bergson verandert een materieel object of georganiseerd lichaam niet of alleen door een externe kracht. Hij stelt dat verandering in materiële objecten ten meeste een andere rangschikking van dezelfde deeltjes is die altijd weer terug kunnen keren op hun oorspronkelijke positie en geen creatie van iets nieuws.²⁰ Verleden, heden en de toekomst zijn al bepaald.^{21 22} Tijd kan geen invloed hebben op de ontwikkeling van materie, omdat materie geen cumulatief geheugen heeft en daarmee geen geschiedenis; het wordt nooit oud. De enige overeenkomst in het effect dat tijd heeft op organismen en materie, is de relatie van het organisme tot de materie en een verandering van die relatie. Denk eens aan een rots: erosie duidt op ouderdom, maar die ouderdom is gerelateerd aan onze waarneming van de rots. De deeltjes waaruit de rots is opgebouwd zijn in de loop der tijd anders verdeeld of verdwenen, maar de rots is niet in staat deze herschikking te ervaren. Een organisme kan dat wel en projecteert die ervaring op de materie die waargenomen wordt.

Om verandering, en dus tijdsbeleving, voor een organisme te kunnen omschrijven, moeten we een volledig beeld samenstellen van dat organisme. Maar vaststellen wat de perfecte definitie is van een organisme is alleen mogelijk wanneer we kunnen spreken van een

---

¹⁹ Bergson schrijft deze stelling in het begin van de twintigste eeuw. Computers bestonden toen nog niet. Dit onderscheid is met de komst van de computer een achterhaald standpunt, maar toch is het belangrijk zijn stelling te benoemen, omdat het onderdeel is van zijn argumentatie over de werking van materie in verhouding tot duur en omdat het hem onderscheidt van andere filosofen.

²⁰ Ook hier heeft de tijd Bergson ingehaald. Inmiddels weten we dat transmutaties, zoals radio-actief verval en kern-reacties, bestaan. Hierbij verandert de kernsamenstelling van een deeltje, waardoor hij dus niet meer terug kan komen in zijn oude functie en positie.

²¹ H, Bergson, *Creative Evolution*, Modern Library of New York part of Random House, New York, 1944, pag. 11.

²² Het maken van een vergelijking met de 'A and B theory' uit 1908 van de schotse filosoof John McTaggart (1866 – 1925) is op zijn plaats. McTaggart stelt dat tijd op twee manieren is uit te leggen. A-bepalingen zijn de ontologische status van gebeurtenissen, die continue veranderen, van verleden via heden naar de toekomst. B-relaties zijn temporele relatie tussen gebeurtenissen: later dan, eerder dan of gelijktijdig aan. De A-bepalingen genereren de B-relaties doch niet andersom. Dit is een reden om de A-bepalingen fundamenteel voor tijd te noemen; B-relaties grijpen naast het wezen van de tijd. Bergson is in het grootste deel van zijn werk een aanhanger van de A-visie op de tijd, al is er geen bewijs dat hij McTaggart ooit gelezen heeft. Dat wil zeggen, hij heeft geen verwijzing gemaakt in zijn werk naar de visie van McTaggart. Echter wanneer hij het verschil tussen een organisme en materie beschrijft, dan moeten we concluderen dat tijd in relatie tot louter materie bestaat uit de B-relaties van McTaggart.

complete werkelijkheid. We zijn geneigd om ons hiervoor te richten op individuen (weer die wetenschappelijke neiging om de dingen die we willen begrijpen uit de context van de werkelijkheid te halen), maar dat wordt tegengewerkt door de neiging tot voortplanting. In de noodzakelijke drang om voort te leven, onderneemt een organisme de handeling om een deeltje van zichzelf af te scheiden ten einde nieuw leven tot stand te brengen. Dit is tegenstrijdig aan de behoefte als organisme, ontstaan uit het totaal van de kleinere delen, compleet te zijn. Het organisme heeft hiermee zijn eigen vijand in zich, want het lichaam van een organisme is daardoor nooit compleet en dus als zodanig niet beschikbaar voor de wetenschappelijk analyse.²³ Een levend organisme is te vergelijken met een compleet materieel universum, zowel het organisme als het universum duren voort, met dit verschil dat een individu waarneembaar is en een universum groter is dan wat wij zintuiglijk waar kunnen nemen. Wanneer we de kwantitatieve grootsheid van het universum proberen te begrijpen kunnen we dat alleen doen door het in onze gedachten te construeren. Een organisme is een ding met uithoudingsvermogen. Het kan oud worden, toekomst wordt verleden. Dit geldt zowel voor complexe, meercellige organismen als voor eenvoudige, eencellige organismen. Wel verschilt, zoals eerder gezegd, het per individu hoe dit oud worden tot uiting komt. Het menselijk bewustzijn komt tot stand door het geheugen. Bergson noemt dit *duur*, het verleden dat voortleeft in de toekomst. *“Wanneer een organisme in leven is, dan wordt binnen dat geheel de tijd geschreven.”*²⁴ Duur is een voortschrijden dat zijn sporen achterlaat op de dingen. Tijd overstijgt ons intellect. We denken het niet, het is niet geconstrueerd door ons intellect, tijd ervaren we. We leven en ervaren alles in de tijd. Wat duur teweegbrengt, hoe het leven dat wij leiden eruit ziet, is niet af te leiden uit wetmatigheden die de wetenschap heeft vastgesteld, en het is ook niet te beïnvloeden. Het leven is vrij omdat alle mogelijkheden open zijn. Het kan alle denkbare richtingen uit; niets is vooraf gedetermineerd.

§ 3.2.6 Tijd, verandering en levensdrang

Al het leven bestaat in een relatie tot tijd. Tijd is de geschiedenis van het universum, het geheel van verleden, het heden en de toekomst. In het voortschrijden van de tijd wordt het

---

²³ H, Bergson, *Creative Evolution*, Modern Library of New York part of Random House, New York, 1944, pag. 16.

²⁴ Ibid., pag. 19.

verleden alsmaar groter terwijl de toekomst zich blijft aandienen. Ons denken is erop gericht momenten te fixeren zodat het ene te onderscheiden is van het andere. Denk hierbij aan het herkennen van emoties. Wanneer we emoties waarnemen fixeren we ze in een categorie. *“Op dat moment was je vrolijk, nu ben je boos”*.²⁵ Een gefixeerde situatie ervaren we als iets onveranderlijks en vormt ons geheugen in relatie tot een andere situatie. Dit wil niet zeggen dat we er geen begrip van hebben dat een dergelijke situatie verandert. Als iemand vrolijk is, dan weten we dat hij ook een keer boos kan zijn. Maar dat hij vrolijk is, weten we omdat we dat moment isoleren en vergelijken met een ander moment waarop degene bijvoorbeeld boos was. In werkelijkheid is er echter geen hard onderscheid te maken tussen verschillende stadia of momenten. Tijd is een continu proces van verandering en is niet discreet. Wanneer onze aandacht verslapt, gaat het veranderen gewoon door. Inzicht in het continuüm van verandering verkrijgen we door de filosofie, omdat de filosofie wel in staat is metafysische eigenschappen van de werkelijkheid te herkennen. De ‘overleving van het verleden’ maakt dat we hetzelfde nooit twee keer meemaken. Alles wat we hebben meegemaakt, ons verleden, toont zich in de vorm van een neiging tot handelen al herkennen we slechts een klein deel ervan in de vorm van een idee.²⁶ Het is mogelijk dat de externe omstandigheden gelijk zijn, maar het individu dat waarneemt is nooit meer dezelfde. Het geheugen wordt definitief verrijkt met meer verleden. De oude mentale situatie wordt vernietigd en het verleden zet zich voort in een nieuwe toekomst en creëert op die manier een organisch²⁷ geheugen. Een geheugen dat ontwikkelt in het voortgaan van de tijd, het verandert en zal altijd weer opnieuw veranderen en verrijken, net zoals een levend wezen de behoefte heeft zich voort te planten. De behoefte om te handelen en daardoor ons geheugen uit te breiden, noemt Bergson de drang tot leven (*élan vital*). Het is een individuele instinctieve drang die bij elk organisme te vinden is. De structuur van de natuur, waarin iedereen zich moet aanpassen aan de zware omstandigheden, maakt dat een individu alleen denkt aan zijn eigen voortleven. Deze drang zorgt voor een continu creatief proces en daarmee een uitbreidende variëteit aan vormen.

---

²⁵ Ibid., pag. 4.

²⁶ H, Bergson, *Creative Evolution*, Modern Library of New York part of Random House, New York, 1944, pag. 8.

²⁷ Organisch omdat het functioneert als een lichaam, een coherent functionerend geheel van kleine delen.

Het individuele karakter van de levensdrang wordt duidelijk wanneer we kijken naar hoe de wil functioneert. Onze wil wordt door deze herinneringen gestuurd. Een bewuste herinnering van dat verleden kan in sommige gevallen misschien niet meer mogelijk zijn, maar onbewust blijft de herinnering bestaan. De herinneringen zijn individueel bepaald want iedereen heeft een ander verleden. Wat we doen en in welke richting de wil zich beweegt is dus mede afhankelijk van hoe ons verleden er uit heeft gezien. Doordat het verleden onze wil vormt, bepaalt wat we doen tot op zekere hoogte ook wie we zijn. De wil creëert ons in een continu proces van verandering; zijn is veranderen. Toch is de wil niet de enige factor die invloed heeft op hoe de toekomst eruit ziet. Bergson stelt dat alle mogelijkheden altijd openstaan. Ontwikkeling is creatief en vormt altijd iets nieuws. Altijd, omdat het een uitbreiding van het verleden is, dat groeit en groeit. Wanneer een moment zich voor zou doen waarin alle omstandigheden in de wereld hetzelfde waren, dan spreken we toch van een nieuw moment, omdat we de ervaring van de eerste versie meenemen in het ervaren van de tweede. Dat wij, mensen, de werkelijkheid wel kunnen waarnemen als identiek zou te maken kunnen hebben met een beperking van onze ken- en waarnemingsvermogens. Maar, meer aannemelijk, heeft dit te maken met het feit dat het creëren van een organisme niet enkel besloten ligt in het moment direct voorafgaand aan het huidige. De creatie wordt bepaald door *alles wat er in de gehele geschiedenis van dat organisme aan dit moment vooraf is gegaan*, in combinatie met een oneindige hoeveelheid creatieve mogelijkheden en de drang tot leven. Om tijd, verandering en dus ook onze ontologie te onderzoeken moeten we afstand nemen van de wetenschappelijke benadering en een beroep doen op onze filosofische intuïtie, omdat we alleen op deze manier de werking van de werkelijkheid kunnen ontdekken.

4. Bertrand Russell

§ 4.1 Biografisch

Bertrand Russell is een kind van de Engelse aristocraten, John en Katharine Russell, burggraaf van Amberley. Zijn ouders waren zeer ruim denkend voor hun tijd. Ze waren openlijk atheïst, stonden onderwijs voor vrouwen voor evenals het gebruik van anticonceptiemiddelen. Bertrand Russell is het vierde en jongste kind in het gezin en werd geboren op 18 mei 1872. Dit was een jaar voor het overlijden van John Stuart Mill die, op verzoek van John Russell, peetvader van Russell was. Op een leeftijd van drie jaar werd hij wees, waarna zijn grootmoeder zijn opvoeding heeft verzorgd. In zijn jeugd kreeg hij les van gouvernantes. Dit leidde tot een perfecte beheersing van, naast de Engelse, ook de Franse en Duitse taal. Russell studeerde wiskunde en filosofie aan de Universiteit van Cambridge, Trinity College, en werkte daarna als attaché op de ambassades in Parijs en Berlijn. Met name in die laatste stad heeft hij veel tijd besteed aan het bestuderen van de filosofie. Zijn eerste boek ging over de politieke ontwikkeling van Duitsland. In 1899 verscheen zijn neo-Kantiaanse proefschrift, *The Foundations of Geometry*. In 1903 verscheen zijn invloedrijke werk, *The Principles of Mathematics*. De lijst met werken is te lang en te divers van onderwerpen om daar hier een overzicht van te geven. In deze scriptie beperk ik me tot de volgende werken:

- 1912 *The Problems of philosophy*.
- 1914 *The Philosophy of Bergson*.
- 1946 *History of western philosophy and its connections with political an social circumstances from the earliest times to the present day*.
- 1959 *My philosophical development*.

Russell leverde in zijn loopbaan invloedrijke bijdragen aan de filosofie en grondslagen van wiskunde, en aan de taalfilosofie, logica, wetenschapsfilosofie, ethiek, metafysica en politieke filosofie. Hij wordt gezien als een van de belangrijkste en meest breed publicerende intellectuelen van zijn tijd. Hij beïnvloedde of werd bekritiseerd door denkers als onder andere Wittgenstein, de leden van de Weense Kring, Carnap, Popper, Quine, Ayer, Searle en Kripke In 1950 ontving ook Russell voor zijn werk de Nobel-prijs voor Literatuur. Russell was

ook politiek bijzonder actief en werd de Anarchistische Aristocraat genoemd door sommigen. Russell overleed op 2 Februari 1970, op 99-jarige leeftijd.

§ 4.2 Russells filosofische positie

Zoals in de vorige paragraaf duidelijk werd, heeft Russell over vele onderwerpen publicaties op zijn naam staan. In deze scriptie beperk ik mij tot zijn positie die relevant is in het debat met Bergson. Alvorens Russell's analyse van Bergson te behandelen, bekijken we hier eerst zijn werk *The problems of Philosophy*.²⁸ In dat boek geeft Russell kort en krachtig weer wat zijn positie is op de, voor een analyse van het debat tussen beiden, relevante onderwerpen. Zijn belangrijkste vragen zijn: wat is materie? En wat is kennis? Kunnen we tot ware kennis komen? En wat is de rol van de filosofie in het toetsen van deze kennis op waarheid?

§ 4.2.1 Materie

De definitie van materie is voor Russell helder: *"Materie is het geheel van alle fysische objecten"*.²⁹ De vraag die we ons moeten stellen is tweeledig: (1) Bestaat er zoiets als materie, en (2) wat is haar aard?

Het bestaan van materie

Op vraag (1), of materie bestaat, kunnen ook weer twee vragen gesteld worden. In het alledaags gebruik van het woord materie bedoelen we met materie een object dat de tegenhanger is van een mentale voorstelling. In dit gebruik is materie een object dat ruimte bezet en niet in staat is tot nadenken of bewustzijn. Maar bestaat een materieel object bij gratie van onze waarneming? Russell keert zich tegen deze idealistische benadering. Het is belangrijk vast te stellen dat materiële objecten bestaan, onafhankelijk van onze waarneming. Maar onze directe waarneming geeft niet de volledige waarheid over het waargenomen object bloot. *"Dat wat we direct waarnemen is een vorm van verschijnen, welke we mogen aannemen als een teken van een 'waarheid' achter dat wat we zien of voelen. Maar als dat wat we zien niet de werkelijkheid is, kunnen we dan wel weten dat er*

---

²⁸ B. Russell, *The Problems of Philosophy*, 1912, Digireads.com 2009.

²⁹ Ibid., pag. 10.

een 'waarheid' is? En met welke methode ontdekken we die dan?"³⁰ Wat we zeker weten is datgene wat we waarnemen.

Toch is het zo dat we niet hoeven te twifelen aan onze waarnemingen. Over sommige waarnemingen, gedachten en gevoelens kunnen we, zoals Descartes³¹ heeft geconcludeerd met zijn vermaarde *cogito ergo sum*, zeker zijn. (Het is echter geen deductieve redentatie, dus de stelling is niet onbetwifelbaar.) De zekerheid betreft specifiek de zekerheid van één individu. Wanneer we een object waarnemen, doen we dit altijd vanuit een ander perspectief dan dat van een ander persoon in dezelfde omgeving of omstandigheden. Russell stelt dat we op zoek moeten naar 'publiek neutrale objecten'³². "Het gegeven dat verschillende mensen overeenkomstige waarnemingen hebben en dat één persoon op verschillende momenten toch dezelfde waarneming kan ervaren, wijst op het bestaan van zo'n publiek neutraal object dat ten grondslag ligt aan de overeenkomstige waarnemingen op verschillende tijden."³³ Maar let op, de verslaglegging van anderen over hun waarnemingen is voor ons weer een vorm van waarneming. We moeten dus in onze persoonlijke ervaringen bewijzen vinden voor het bestaan van dingen in de wereld buiten onszelf en de ervaringen die ze bij ons teweegbrengen. Russell geeft aan dat dit enerzijds nooit bewezen kan worden, we zijn immers altijd gekluisterd aan ons eigen perspectief, anderzijds is het echter moeilijker een bewijs op te stellen dat onderschrijft dat de wereld enkel en alleen bestaat uit onszelf en onze waarnemingen en niets daarbuiten (solipsisme). Het is algemeen gebruikelijk om de meest eenvoudige hypothese, te weten dat er objecten bestaan onafhankelijk van ons, te aanvaarden. Dit verklaart veel over deze objecten en hun gevolgen die bij ons sensaties veroorzaken.³⁴ Een eventueel probleem voor deze hypothese

---

³⁰ B. Russell, *The Problems of Philosophy*, 1912, Digireads.com 2009, pag. 12.

³¹ René Descartes (1596-1650), Frans wiskundige en filosoof. Wordt gezien als eerste moderne filosoof, omdat hij stelt dat we met onze redelijke vermogens iets kunnen begrijpen van de wereld. Hij staat met name bekend om zijn 'Cogito ergo sum' redentatie. Dat waaraan ik zeker niet kan twifelen, is het gegeven dat ik twijfel. Dit bekend dat ik denk en dus besta. <http://plato.stanford.edu/entries/descartes-works/#WorDis>

³² B. Russell, *The Problems of Philosophy*, 1912, Digireads.com 2009, pag. 15.

³³ B. Russell, *ibid.*

³⁴ B. Russell, *The Problems of Philosophy*, 1912, Digireads.com 2009, pag. 16. Russell noemt hier een voorbeeld van de onmogelijkheid van het waarnemen dat een kat honger krijgt. Verschijnen op twee locaties binnen een ruimte kan ofwel verklaard worden doordat we de beweging waarnemen, of als we niet kijken, dan is de kat gewoon op een andere locatie. Het krijgen van honger is echter iets dat wel gebeurt, maar wat we niet kunnen

zou kunnen zijn het vermogen te dromen. Echter het fenomeen dromen is wetenschappelijk te verklaren. Russell stelt dat het bestaan van materie buiten ons en onze waarneming overeenstemt met onze instinctieve overtuigingen. Niet al deze overtuigingen zijn juist. De filosofie zou een hiërarchie moeten opstellen van deze overtuigingen waarbij ze aantoont dat de overtuigingen die het best standhouden, een harmonieus systeem vormen. Filosofie kan ons geen absolute zekerheid geven over het bestaan van materie maar kan ons wel laten zien dat we kunnen vertrouwen op ons gezond verstand. Het gezond verstand vertelt ons dat materie bestaat, omdat we materie waarnemen in onze dagelijkse handelingen.

De natuur van materie

Vraag (2) kan nu worden beantwoord. ‘Wat zijn de natuurlijke eigenschappen van materie?’ Volgens Russell in zijn boek *Problems of Philosophy*, geven de fysische wetenschappen een antwoord. *“Fysische wetenschap is, in meer of mindere mate onbewust, afgedreven tot de visie dat alle natuurlijke fenomenen gereduceerd kunnen worden tot beweging. Licht, warmte en geluid, zijn allen het gevolg van golfbewegingen, die bewegen vanuit de weerkaatsing met het lichaam die ze uitzendt, tot het lichaam dat ze waarneemt.”*³⁵ (Dit standpunt is inmiddels gedateerd. De quantumfysica toont aan dat ook bijvoorbeeld licht bestaat uit kleine pakketjes deeltjes, *quanta* genoemd.) Volgens Russell vinden deze bewegingen plaats in de ether of ‘gross matter’, voor de filosoof beiden gelijk aan materie.³⁶ Een opvallend gegeven is dat wetenschap natuurlijke fenomenen als licht, warmte en geluid alleen de eigenschappen toekent die overeenkomstig zijn met de wetten van beweging, een positie in de ruimte en de kracht van de beweging. Overige eigenschappen worden niet ontkend. Het bestaan ervan ziet de wetenschap echter niet als ondersteuning voor het vinden van een verklaring voor het bestaan en het ontstaan van een natuurlijk fenomeen of het kunnen voorspellen van het zich voordoen van een dergelijk fenomeen in de toekomst.

---

zien. We kunnen het enkel begrijpen door een vergelijk met onze eigen ervaring van honger. Dat de honger ontstaat laat zien dat er meer moet zijn naast enkel onze waarneming.

³⁵ B. Russell, *The Problems of Philosophy*, 1912, Digireads.com 2009, pag. 19.

³⁶ Einstein had de ether reeds in 1905 ten grave gedragen; *The Problems of Philosophy* is uit 1912. Het heeft lang geduurd voordat de Britten aan de relativiteitstheorie wilden; de Britse pionier was Arthur Eddington. Het feit dat Russell in 1912 onproblematisch over de *ether* spreekt, is hiervan een illustratie. F.A. Muller, persoonlijke mededeling, 3 Februari 2013.

De wetenschappelijke benadering alleen is niet voldoende voor Russell. De wetenschappelijke verklaring van bijvoorbeeld licht is uit te leggen aan iemand die blind is, maar de ervaring van licht *zien* is niet in woorden te vatten. Russell geeft als voorbeeld dat de wetenschappelijke benadering zou zeggen dat de ervaring van licht zien voortkomt uit het ontvangen van golven die door een object zijn uitgezonden of weerkaatst. De ontvangst van licht veroorzaakt een bepaalde *sensatie* bij de waarnemer. De eigenschappen van licht moeten deels toegekend worden aan de waarnemer en niet alleen aan het licht zelf. Dit zelfde geldt voor de waarneming van geluid, ruimte en vorm. We hebben, zoals eerder al vastgesteld, te maken met fysische objecten die door waarneming een ervaring veroorzaken. Deze objecten bevinden zich in de wetenschappelijke ruimte, de *fysische* ruimte. *“Belangrijk is te weten dat wanneer ervaringen veroorzaakt worden door fysische objecten, er noodzakelijk een fysische ruimte moet zijn waarin deze objecten zich bevinden en er zintuigen, zenuwen en ons brein moeten bestaan.”*³⁷ Russell benadrukt dat, om een ervaring te hebben van een object middels één van de waar te nemen eigenschappen, we ons in de directe omgeving van dat object in de fysische ruimte moeten bevinden. We nemen algemeen aan dat er één fysische ruimte bestaat. Dit houdt in dat er een relatie moet bestaan tussen de relatieve positie van de fysische objecten in de fysische ruimte en de relatieve positie van onze zintuiglijke ervaring in onze private ruimte. Deze relatie bestaat, is zichtbaar en in de fysische ruimte ook meetbaar.

Wat kunnen we weten van de fysische ruimte wanneer er geen relatie bestaat tussen deze fysische ruimte en onze private ruimte? We weten niet hoe de ruimte in zichzelf is, maar wel hoe de ruimtelijke ordening van de fysische objecten is als gevolg van hun ruimtelijke relaties. We weten meer over de relaties van afstanden dan over de ruimte tussen twee objecten in.³⁸ We kennen de eigenschappen van relaties op de manier dat ze corresponderen met de zintuiglijke waarneming, maar de voorwaarden die er moeten zijn om de relatie in stand te houden kennen we niet.

---

³⁷ B. Russell, *The Problems of Philosophy*, 1912, Digireads.com 2009, pag. 20.

³⁸ B. Russell, *The Problems of Philosophy*, 1912, Digireads.com 2009, pag. 21. Russell gebruikt hier het voorbeeld van een maansverduistering. We weten dat de aarde, de maan en de zon op een dergelijk moment in één rechte lijn staan, maar we weten niet wat die rechte lijn precies is als *ding op zich*. We kennen de afstanden ook niet. We hebben in de fysische ruimte niet het referentie kader dat we wel hebben in onze private ruimte.

“Gekeken naar tijd, ons gevoel van duur of het verlopen van tijd, is een beruchte onveilige gids in verhouding tot de tijd die verstreken is op een klok.”³⁹ Saaie gebeurtenissen ervaren wij als langdurend, opwindende dingen duren voor ons gevoel kort. Ook hier is het dus belangrijk onderscheid te maken tussen de fysische ruimte en onze private ruimte. Maar zowel in tijd als in ruimte is vorm en volgorde niet hetzelfde. Een vorm verschilt wanneer je naar iets kijkt vanuit verschillende perspectieven, waar de relatie van een vorm tot andere vormen gelijk blijft. Het is wel zo dat onze zintuiglijke waarneming kan komen tot een andere rangschikking van gebeurtenissen in tijd dan de rangschikking die de gebeurtenissen werkelijk hebben.⁴⁰ Russell concludeert dat we, ondanks dat de fysische objecten allerlei waarneembare eigenschappen bezitten die we af kunnen leiden aan hun correspondentie met onze zintuigen, de intrinsieke aard van die fysieke objecten niet kunnen kennen. Dat de aard van materie onbekend blijft rechtvaardigt de vraag of er nog een andere methode is om deze intrinsieke aard van materie te ontdekken.

De voor Russell meest natuurlijke stelling, maar niet de best verdedigbare, is dat fysische objecten misschien niet *zijn* als datgene wat zintuiglijk waarneembaar is, doch ze lijken er wel op. Ze bezitten de eigenschappen die wij waarnemen, maar in een vorm zodanig dat alle varianten van die vorm in potentie mogelijk zijn.⁴¹ Deze stelling kunnen we niet afdoen als onbelangrijk maar ze is op zijn minst discutabel. De eigenschappen van een fysiek object en hoe wij die eigenschappen waarnemen wordt mede bepaald door diverse variabelen. We zien dus niet de eigenschap van het object maar, in het geval van bijvoorbeeld het zien van kleur, het resultaat van datgene wat met de lichtstraal die op het object weerkaatst is, is gebeurd. Dit argument wordt door idealisten gebruikt om te stellen dat eigenschappen van objecten op zijn minst deels mentaal zijn. Zij ontkennen het bestaan van materie als iets intrinsiek anders dan de geest. Maar onze zintuiglijke waarneming wijst op het bestaan objecten onafhankelijk van onze individuele ervaringen en we hadden al geponeerd dat er materie bestaat buiten ons zelf en onze waarneming.

---

³⁹ B. Russell, *The Problems of Philosophy*, 1912, Digireads.com 2009, pag. 22.

⁴⁰ B. Russell, *The Problems of Philosophy*, 1912, Digireads.com 2009, pag. 22. Bijvoorbeeld onze waarneming bij bliksem. We zien het licht eerder, dan het geluid. Maar beiden zijn op een gelijk moment in tijd ontstaan.

⁴¹ B. Russell, *The Problems of Philosophy*, 1912, Digireads.com 2009, pag. 23. Bijvoorbeeld een gemiddelde kleur blauw, waardoor alle varianten vanuit de diverse perspectieven door lichtinval te verklaren zijn.

§ 4.2.2 Kennis

Russells beste argument voor het bestaan van materie is moeilijk te weerleggen doch hij komt niet met een onweerlegbaar bewijs. Daarom is het goed ook te kijken naar zijn visie op de mogelijkheid van het hebben van kennis en het komen tot zekere kennis. Volgens Russell zijn er twee soorten kennis, kennis van dingen en kennis van feiten. Belangrijk voor het vinden van het antwoord op de vraag of we de aard van materie kunnen kennen, is de kennis van dingen. Deze is te onderscheiden in twee soorten:

- Kennis door kennen⁴². We kunnen van alles waarvan we ons onmiddellijk bewust zijn kennis hebben, zonder invloed van kennis van feiten. Deze kennis betreft alle waarneembare eigenschappen van een object. Deze waargenomen eigenschappen zijn mogelijk niet identiek aan de werkelijke aard van die eigenschap maar geven de eigenschap van het object weer zoals die, beïnvloed door de omstandigheden waarin het object zich bevindt, tot ons komen. Kennis door kennen is meer dan de kennis die we opdoen door directe zintuigelijke waarneming. Het is ook kennis van abstracte ideeën — of zoals Russell ze noemt, ‘universals’, universele begrippen —⁴³ kennis van geheugen, kennis door introspectie, kennis door zelfbewustzijn, kennis over wiskunde en kennis over onze gevoelens.
- Kennis door ‘weten dat’. ‘Weten dat’ is kennis van een object die niet direct is, dus die niet voortkomt uit directe waarneming. Deze kennis *beschrijft* o.a. objecten, want achter ‘dat’ komt altijd een propositie of bewering. Belangrijk voor de beschrijvende ‘weten dat’ kennis van een object wat we niet zien, is de bepalende beschrijving. De meest gebruikte woorden zijn beschrijvende woorden, waarbij de constante factor is dat hetzelfde woord altijd verwijst naar eenzelfde object(en). De beschrijving van het object kan veranderen. *“Een fundamenteel onderdeel in de analyse van proposities die bepalende beschrijvingen bevatten is: elke propositie die we kunnen begrijpen moet volledig samengesteld zijn door onderdelen waarvan we kennis hebben”*⁴⁴. De

---

⁴² Een vrije vertaling van het Engelse ‘acquaintance’. De letterlijke vertaling luidt: kennis, kennismaking of ‘het bekende’.

⁴³ B. Russell, *The Problems of Philosophy*, 1912, Digireads.com 2009, pag. 32.

⁴⁴ B. Russell, *ibid.*, pag. 38.

wetenschap levert kennis door beschrijvingen. Maar deze wetenschap hoeft niet altijd voort te komen uit een directe waarneming. Het kan ook kennis zijn die samengesteld is uit omschrijvingen van specifieke eigenschappen en abstracte eigenschappen, zoals kennis van electronen en van getallen.

Beschrijvende kennis biedt ons de mogelijkheid om verder te komen dan de grenzen van onze private ervaring. Ook al kunnen we alleen waarheid kennen van dingen die we waarnemen, we kunnen toch kennis door beschrijving hebben van dingen die we nooit waargenomen hebben.

Inductie

Om kennis te krijgen over eigenschappen van objecten die de grenzen van onze ervaring te overschrijden, moet er voldaan worden aan een tweetal premissen:

- A.** Waarneembare objecten bestaan.
- B.** Er zijn aanwijzingen voor het bestaan van een ander object, dan wel op het zelfde moment, dan wel op een moment in het verleden of de toekomst.

Maken deze premissen het mogelijk om de grenzen van het private te overschrijden? Geeft het vaak voorkomen van eenzelfde gebeurtenis onder bepaalde omstandigheden de garantie dat deze gebeurtenis in de toekomst onder dezelfde omstandigheden zich weer zal voordoen⁴⁵, en geeft het de garantie dat de natuurwetten die de gebeurtenis reguleren in de toekomst ook nog regulerend zijn? Russell stelt dat het waarschijnlijk is, niet zeker. Hij stelt dat we moeten zoeken naar redenen die verklaren waarom het aannemelijk is dat de situatie niet verandert. Ook hier gaat Russell uit van de meest voor de hand liggende hypothese.

Vertrouwen in de herhaling van gebeurtenissen, wanneer ze bij herhaling voorkomen, is onderdeel van het menselijk en dierlijk instinct. Het past in *de uniformiteitshypothese*: de natuur gedraagt zich wetmatig, dat wil zeggen dat onder dezelfde omstandigheden, dezelfde gebeurtenissen optreden, altijd en overal: stenen vallen altijd naar de aarde, metalen zetten

---

⁴⁵ B. Russell, *The Problems of Philosophy*, 1912, Digireads.com 2009, pag. 40. Het voorbeeld dat Russell hier gebruikt is het opkomen van de zon. Rechtvaardigt het gegeven dat de zon tot nu toe elke dag is opgekomen de overtuiging dat hij morgen ook weer op zal komen?

altijd uit bij verhitting, enz. Niettemin zijn er tal van uitzonderingen te bedenken waaruit blijkt dat repeteren van gebeurtenissen niet verzekert dat in de toekomst de repetitie niet doorbroken wordt. Bijvoorbeeld de smaak van voedsel. Ook al is voedsel bereid in de gelijke omstandigheden, de smaak van verschillen ten opzichte van een eerdere bereiding.⁴⁶ Het uniformiteitsprincipe is daarmee moeilijk te verenigen. Het is zaak voor de wetenschap om *natuurwetten* te vinden, *regelmaticheden waarop geen uitzondering is en mogelijk is*. Dit lukt behoorlijk goed, zoals bijvoorbeeld in het genoemde geval van de zwaartekrachtswet. Het feit dat de toekomst constant verleden wordt, is reden aan te nemen dat de toekomst overeen zal komen met het verleden. De uniformiteitshypothese kan alleen inductief gerechtvaardigd worden, dus inductieve rechtvaardiging *baseren op de uniformiteitshypothese* is circulair.

Russell stelt dat de vraag die we ons werkelijk moeten stellen is: *“Wanneer van twee dingen geconstateerd wordt dat ze altijd tezamen komen en nooit afzonderlijk, en er geen voorbeelden bekend zijn waarbij het ene ding voorkomt zonder de aanwezigheid van het andere ding, dan het verschijnen van het ene ding een gegronde reden is het andere ding te mogen verwachten?”*⁴⁷ Het principe dat hier aan ten grondslag ligt heet inductie en kan als volgt gedefinieerd worden:

- (a) Wanneer een ding van een bepaalde soort **A** gezien wordt in een associatie met een ding van een bepaalde andere soort **B**, en **A** nooit gezien wordt zonder **B**, dan geldt dat hoe vaker het aantal gebeurtenissen dat **A** en **B** samen voorkomen, hoe groter de kans dat in de toekomst **B** te verwachten is als **A** wordt waargenomen.
- (b) Onder dezelfde omstandigheden zal een voldoende groot aantal herhalingen van associaties de kans op herhaling bijna zeker maken.

De redenering geldt ook voor de waarschijnlijkheid van het bestaan van natuurwetten. Bij het uitblijven van uitzonderingssituaties wordt de kans op het bestaan van een natuurwet steeds groter. Kunnen we dan, met het principe van inductie in de hand, spreken van

---

⁴⁶ B. Russell, *The Problems of Philosophy*, 1912, Digireads.com 2009, pag. 40

⁴⁷ Ibid., pag. 43.

kennis? Volgens Russell kan inductie niet bewezen worden door ervaring maar wordt het in het dagelijks gebruik toch geaccepteerd als methode voor kennisverwerving.

§ 4.2.3 Empirisme of rationalisme en het bestaan van *a priori* kennis

Russell noemt het debat tussen de empiristen en de rationalisten één van de belangrijkste debatten in de filosofie. Empiristen stellen dat kennis alleen ontleend kan worden aan ervaring. Rationalisten stellen dat we naast de kennis die we opdoen door ervaring er *ook* bepaalde kennis vastligt in ideeën die los staan van ervaring. Het gebruik van logica toont voor Russell aan dat de rationalisten het bij het juiste eind hebben.⁴⁸ Russell geeft er daarom de voorkeur aan om, in navolging van Kant, te spreken van *a priori* kennis. Ervaring levert niet altijd het bewijs van het bestaan van bepaalde dingen, het trekt onze aandacht, en door de *a priori* kennis die we bezitten begrijpen we dat er een relatie is tussen onze kennis en datgene wat we waarnemen. Een argument voor het empirisme is, dat werkelijk bewijzen dat iets bestaat uiteindelijk gebeurt door een ervaring of een overdracht van ervaring. *“De kracht van a priori principes is strikt begrensd. Alle kennis over dat wat bestaat moet deels berusten op ervaring.”*⁴⁹ Kennis over dingen die bestaan is altijd empirisch gerelateerd, *a priori* kennis is altijd hypothetisch.

Er bestaat ook *a priori* kennis die niet logisch is. Het beste voorbeeld hiervan zijn ethische waarden. Meer specifiek, oordelen over het intrinsieke verlangen in dingen. Iets is nuttig omdat het een einddoel dient. Dit einddoel moet op zijn eigen waarden beoordeeld worden, niet op grond van andere doelen die gediend worden. *“Alle waardeoordelen over dingen die nuttig zijn, zijn gebaseerd op oordelen die waarde hebben voor de dingen waar zij weer betrekking op hebben”*.⁵⁰ Ook hier wordt kennis gevormd door ervaringen die we opdoen, maar deze kennis kan niet bewezen worden door ervaring. Een ander voorbeeld van *a priori* kennis dat Russell noemt is zuivere wiskunde. Wiskunde is meer dan, wat de empiristen beweren, louter een inductie uit herhaalde ervaringen. Wiskunde is een noodzakelijkheid waaraan alles wat bestaat en mogelijk is zich moet conformeren. Zelfs als we gedachtenexperimenten opzetten waarin we andere werelden voorstellen, is het uitgesloten

---

⁴⁸ Ibid., pag. 48.

⁴⁹ Ibid., pag. 49.

⁵⁰ Ibid., pag. 49.

dat de wetten van de wiskunde niet gelden. “In een wereld waarin twee en twee vijf is, voelen we dat een dergelijke wereld, als die er was, ons totale stelsel van kennis in de war zou brengen en ons zou reduceren tot totale verwarring”.⁵¹

Dat *a priori* kennis bestaat is voor Russell een gegeven. Hoe is het bestaan van *a priori* kennis mogelijk? Het antwoord op deze vraag vindt Russell bij Kant. Kant heeft ontdekt dat er *a priori* kennis bestaat die niet puur analytisch is en hij heeft de filosofische importantie van deze kennis aangetoond. Vóór Kant werd gedacht dat *a priori* kennis analytisch was. Dit werd bewezen door ‘de wet van non-contradictie’⁵². Hume stelde dat de voorheen analytische redeneringen in werkelijkheid synthetische relaties waren. Effecten kunnen niet logisch worden afgeleid van oorzaken. Kant pakt dit op en stelt dat proposities synthetisch zijn en laat ook analytische waarheden toe, zoals het verbod op contradicties en zoals tautologieën.⁵³ Het is bijzonder dat we dingen kunnen zeggen over gebeurtenissen of situaties die we nog niet ervaren hebben maar waarvan we wel zeker kunnen zijn. We weten bijvoorbeeld dat wiskundige principes ook nog gelden wanneer ons individu al lang niet meer onderdeel uitmaakt van de wereld. We kunnen niet zeggen op welke situaties in de toekomst ze precies toegepast zullen worden. Kant’s antwoord op hoe dit mogelijk is, wordt niet volledig door Russell gedeeld. Kant stelt dat de *a priori* kennis die we hebben kennis is over dingen die betrekking hebben op onze eigen ken- en aanschouwingsvermogens: ruimte, tijd, causaliteit en vergelijkingen. We bezitten echter geen *a priori* kennis over de dingen die we waarnemen of over de waarheid van onze waarnemingsoordelen. Zoals eerder beschreven overwint Kant de dichotomie tussen empirisme en rationalisme maar volgens Russell maakt hij hiermee een fout in zijn denken. Met zijn beperking van *a priori* kennis tot dat wat onderdeel is van onszelf, wordt het niet meer mogelijk om ware uitspraken te doen over de wereld die wij niet waarnemen: het zijn dan in wezen uitspraken over onze kenvermogens. Russell verzet zich tegen deze synthetische kennis van Kant. Synthetische

---

⁵¹ Ibid., pag. 51.

⁵² De wet van non-contradictie is een wetmatigheid bepaald door Aristoteles. De wet stelt dat een bewering en zijn negatie nooit tegelijkertijd waar kunnen zijn, $\neg(P \ \& \ \neg P)$ is altijd waar.

⁵³ B. Russell, *The Problems of Philosophy*, Digireads.com 2009, pag. 54. Kant gebruikt als voorbeeld $7 + 5 = 12$. Zeven en vijf hebben geen twaalf in zich, ze moeten samengevoegd worden om twaalf te worden en dan nog bestaat het idee van twaalf niet in de losse delen. Onze gewoonte en onze vondst om de werkelijkheid te reduceren tot iets ‘telbaars’ maakt er twaalf van.

uitspraken kunnen waar zijn of niet waar zijn, maar de wiskundige wetten zijn altijd waar en blijven in stand, ook wanneer we uitspraken doen over dingen die we niet waargenomen hebben. Zowel Kant als Russell stellen dat *a priori* kennis niet afhankelijk is van de samenstelling van onze geest. Het is toepasbaar op alles wat de wereld betreft, zowel op het mentale deel als op dat wat niet mentaal is, maar in tegenstelling tot wat Kant denkt, slaat deze kennis volgens Russell ook op de werkelijkheid buiten ons denken. Abstracte objecten bijvoorbeeld (getallen, eigenschappen) kunnen bestaan zonder onze waarneming.

§ 4.2.4 Universele begrippen en de Ideeënleer

Om de definitie van het begrip 'universeel' te bepalen, beroept Russell zich op de ideeënleer van Plato. In deze theorie stelt Plato dat wat we waarnemen slechts een afspiegeling is van een idee⁵⁴. Een dergelijk universeel begrip is niet een onderdeel van onze geest of een onderdeel van de waarneembare wereld. Volgens Plato bestaat er een hogere ideeënwereld die hij als werkelijke wereld ziet. Dat wat wij waarnemen is een 'schaduw' of 'zwakke afspiegeling' van het werkelijke universele begrip. In die ideeënwereld bestaat bijvoorbeeld het universele begrip 'stoel'. Alle stoelen die wij in onze wereld waarnemen zijn een 'schaduw' van dat originele begrip. Op deze manier verklaart Plato dat wij, ondanks bijvoorbeeld de talloze verschillende vormen van stoelen, toch in al die vormen een stoel herkennen. Dit geldt ook voor abstracte universele begrippen zoals rechtvaardigheid. Russell benadrukt dat we moeten oppassen om Plato's theorie niet mystiek te duiden. De oorsprong van de logica ligt, volgens Russell, in de ideeënleer. Het universele begrip is de tegenhanger van een specifiek waargenomen object.

Russell wijst erop dat het opvallend is dat vrijwel elk woord in onze taal representatief is voor een universeel begrip. Toch vragen maar weinig mensen zich af wat de herkomst is van het universele karakter. Specifieke objecten of gebeurtenissen krijgen vaak de aandacht. Het is de taak van de filosoof om mensen te dwingen na te denken over de universele begrippen, want we kunnen niet zonder deze universele begrippen. Wanneer je bijvoorbeeld een begrip als witheid (een witte kleur) wilt uitleggen, zal je altijd moeten verwijzen naar een voorbeeld

---

⁵⁴ Russell vervangt, door de vele toepassingen die het woord gekend heeft in de loop der tijd, het woord 'idee' door het woord 'universeel begrip'. B. Russell, *The Problems of Philosophy*, Digireads.com 2009, pag. 60.

waarop het universeel begrip van toepassing is. Een universeel begrip is meer dan een eigenschap, het kan ook een relatie zijn. Het opstellen van een definitie is onmogelijk zonder te verwijzen naar andere universele begrippen. Dat deze verwijzing naar andere begrippen noodzakelijk is, is voor Russell het bewijs dat universele begrippen bestaan buiten onze geest. Russell gebruikt ter illustratie van het relatie-argument het voorbeeld dat de stad Edinburgh ten noorden ligt van de stad Londen: *“Er is geen plaats of tijd waarin we de relatie ‘ten noorden van’ kunnen vinden. Ze bestaat niet meer in Edinburgh dan dat ze in Londen bestaat. De relatie is neutrale, onafhankelijk van tijd en ruimte. We kunnen ook niet zeggen dat de relatie bestaat in een bepaalde tijd. Alles wat benaderd kan worden of waargenomen kan worden door de zintuigen of door introspectie, bestaat op een bepaald moment in tijd. De relatie ‘ten noorden van’ is radicaal anders dan dit soort dingen. Het is noch in ruimte, noch in tijd, noch materieel, noch mentaal, maar het is evengoed iets”*.⁵⁵ Het deel van een universeel begrip dat wel in onze geest geplaatst is, is de handeling van ‘denken aan wittigheid’, maar elk persoon denkt anders. Universele begrippen zijn geen gedachten maar objecten van onze gedachten. Het zijn tijdloze begrippen in een wereld van materiele objecten, waar sensitieve objecten in een wereld van bestaan verkeren. Beide werelden zijn belangrijk en staan in relatie tot elkaar.

Russell stelt dat ook universele begrippen te verdelen zijn in:

- Begrippen die we kennen. Deze universele begrippen zijn waarneembare eigenschappen van dingen die we waarnemen, zoals bijvoorbeeld kleur. Ze zijn minder abstract en minder ver verwijderd van specifieke voorwerpen dan de universele begrippen in de twee volgende categorieën. Ook relaties tussen voorwerpen zijn onderdeel van de universele begrippen waar we kennis van hebben door waarneming. Russell vindt hierin bewijs voor het bestaan van *a priori* kennis over universele begrippen. Logische en rekenkundige principes herkennen wij soms als algemene *a priori* kennis maar het herkennen van deze kennis in de waarneembare wereld berust op herhaalde waarneming. Toch ligt het bewijs van de

---

⁵⁵ B. Russell, *The Problems of Philosophy*, 1912, Digireads.com 2009, pag. 63.

a priori kennis niet in inductie. De gebeurtenissen die ten grondslag liggen aan de inductie zijn voorbeelden die het bestaan van *a priori*⁵⁶ kennis bevestigen.

- Begrippen die we kennen door omschrijvingen. De kennis van deze begrippen bevat altijd een element van kennis van waarheden, van intuïtieve waarheden, of van zelf-evidente waarheden. We komen tot deze kennis onder andere door het toepassen van deductie.
- En dan zijn er overige universele begrippen. Dit is een categorie waarvan niet aangetoond kan worden dat we er gerechtvaardigde kennis van kunnen hebben.

Russell brengt ons steeds verder in zijn analyse en legt eerst uit wat intuïtieve kennis is voordat hij analyseert hoe kennis zich verhoudt tot fouten. Deze fouten zijn belangrijk, zeker wanneer we te maken denken te hebben met kennis van waarheden.

§ 4.2.5 Intuïtie en kennis

Er zijn meerdere vormen van ‘zelf-bewijzende’ waarheden. Dit zijn waarheden die niet of niet altijd door een redelijke analyse tot stand komen of tot stand kunnen komen. Met name in de dagelijkse praktijk passen we niet continu een rationele analyse toe op datgene wat we waarnemen. Russell stelt dat er bepaalde algemene principes zijn die we als waarheid aannemen zonder ze verder te analyseren. *“Alleen degene die geoefend zijn in het omgaan met abstracties kunnen direct een algemeen principe herkennen zonder dat er voorbeelden aan te pas hoeven te komen”*.⁵⁷ Een andere vorm van intuïtieve kennis zijn de waarheden die we direct afleiden uit sensaties. Deze waarheden noemt Russell ‘waarheden van perceptie’. Ook deze vorm kent weer twee vormen:

1. Het bestaan van zintuiglijke waarneming zonder die waarneming verder te analyseren, ‘Er is *dat*’.
2. Zintuiglijke waarneming van complexe objecten. Hier wordt eerst een analyse uitgevoerd, namelijk het onderscheiden van de verschillende eigenschappen, om ze

---

⁵⁶ Russell noemt als voorbeeld twee en twee is vier als *a priori* kennis van een universeel begrip. Waar we niet *a priori* weten dat Brown en Jones samen twee zijn en Robinson en Smith samen ook twee zijn en Brown, Jones, Robinson en Smith in total vier vormen. De toepassing van het *a priori* begrip blijft een empirisch begrip. B. Russell, *The Problems of Philosophy*, 1912, Digireads.com 2009, pag. 67.

⁵⁷ B. Russell, *The Problems of Philosophy*, 1912, Digireads.com 2009, pag. 72.

vervolgens weer samen te voegen tot één geheel. Ook hier spelen relaties een grote rol.

Ook oordelen die voortkomen uit het geheugen zijn een vorm van intuïtieve kennis. Dit is een gevaarlijkere vorm van kennis omdat een bepaalde gebeurtenis vertekend in het geheugen bewaard kan worden dan wat de werkelijkheid getoond heeft. Feit is toch dat we in staat zijn ons direct beelden uit een verleden te kunnen herinneren en ons voor de geest te kunnen halen. Dit moet voor Russell toch wijzen op een vorm kennis, een kennis die een intuïtieve beoordeling van de perceptie moet zijn omdat hij niet meer te bewijzen is en ook niet uit te leggen is. Net zoals aan een man die blind is niet uit te leggen is wat het betekent om licht te zien.⁵⁸

Het probleem dat het geheugen niet altijd de juiste weergave van de werkelijkheid geeft, toont aan dat er gradaties zijn in betrouwbaarheid van intuïtieve kennis. Deze gradaties verschillen vanaf zekere waarheid tot een vaste overtuiging dat bepaalde kennis eigenlijk niet de waarheid representeert. Deze onzekerheid is voor Russell geen reden om alle banden tussen deze intuïtieve kennis en waarheid te verbreken. De hogere orde van betrouwbaarheid lijkt een onfeilbare waarheid te bevatten.

*“Onze kennis van waarheden kent, in tegenstelling tot onze kennis van dingen, een tegenhanger, namelijk ‘fouten’.”*⁵⁹ Niet de kennis over een waarheid is fout, maar als er een fout gemaakt wordt dan komt dat omdat we verkeerde conclusie trekken. Het gaat niet om de vraag wanneer een waarheid goed of fout is, het gaat om de vraag welke waarheid goed en fout is. Om een antwoord hierop te vinden onderscheidt Russell drie punten die van toepassing moeten zijn op een theorie om te kunnen spreken van een correcte theorie over de aard van waarheid:

1. De theorie van waarheid moet erkennen dat er onwaarheden bestaan. Dit betekent dat bij elke handeling een subject aanwezig is dat oordeelt over eigenschappen van objecten. In dit oordeel is een bepaalde richting, een ordening, opgenomen. Deze

---

⁵⁸ Ibid., pag. 73.

⁵⁹ Ibid., pag. 73.

richting is de relatie die dit oordeel heeft met alle, in de eerdere besproken paragrafen, genoemde relaties. Het geheel van de relaties is ook nu complex, zoals een object complex is. Wanneer er sprake is van een foutieve overtuiging dan is er geen sprake van dit complex van relaties. We zijn dan uitgegaan van een relatie die in werkelijkheid niet aanwezig is.

2. Een dergelijke theorie moet accepteren dat, wanneer er geen overtuigingen waren, er ook geen foutieve overtuigingen zouden bestaan en dus ook geen waarheid. Foutieve overtuigingen en waarheid zijn gecorreleerd (zie punt 1). Een wereld van feiten die alleen uit materie bestaat kan geen waarheid of onwaarheid bevatten. Er zijn overtuigingen nodig om tot waarheid te komen en dus proposities.
3. De theorie moet accepteren dat, ook al zijn waarheid en onwaarheid eigenschappen van overtuigingen, deze eigenschappen afhankelijk zijn van de relatie tussen de overtuiging en andere dingen. Ze berusten niet op een interne kwaliteit van de overtuiging maar worden ook bepaald door dat de werkelijkheid.

Samenvattend: waarheid bij de gratie van de relatie tussen overtuiging en feiten. *Coherentie* is hierbij een onvoldoende graadmeter. Er zijn meerdere coherente theorieën tegelijkertijd denkbaar. Ook veronderstelt 'coherentie' de waarheid van de wetten van de logica. Deze wetten bieden inderdaad een raamwerk waarin coherentie getoetst kan worden, maar de wetten kunnen zichzelf niet bewerkstelligen. Correspondentie met feiten lijkt daarmee toch de beste weg te zijn om te komen tot de aard van waarheid. Russell stelt dat we nu moeten vaststellen wat de eisen zijn aan wat we 'feiten' noemen waarbij deze eisen zullen moeten voldoen aan bovenstaande drie elementen.

Russell stelt dat: *"Een overtuiging is waar wanneer het correspondeert met een bepaald geassocieerd complex en is foutief wanneer het dat niet doet."* Een geassocieerd complex ontstaat wanneer er een relatie bestaat tussen een subject dat een oordeel of overtuiging heeft en de objecten waarop dit oordeel of deze overtuiging betrekking heeft. Als de relatie stand houdt tussen twee of meer delen dan spreekt Russell van een *complex geheel*. Ter illustratie gebruikt Russell de verhouding tussen de mythische figuren Otello, Desdemona en

Cassio.⁶⁰ Als bijvoorbeeld Otello overtuigd is van de liefde van Desdemona voor Cassio, dan is het geheel van Otello, Desdemona, Cassio en Otello's overtuiging dat Desdemona liefde voelt voor Cassio een complex geheel. Otello's overtuiging van de liefde van Desdemona voor Cassio is de relatie die het complex in stand houdt. Het complex blijft in stand wanneer de overtuiging waar blijkt te zijn. Wanneer de relatie die het complex in stand houdt, Otello's overtuiging, onjuist blijkt te zijn, dan bestaat ook het complex niet meer. *“Oordelen of overtuiging hebben, is een bepaald complex geheel waarvan de geest de samensteller is. Wanneer de overige samenstellers, gezien in de volgorde zoals deze voorkomen in de overtuiging, een complex geheel vormen, dan is de overtuiging waar. Wanneer dit niet het geval is, dan is de overtuiging foutief. Dus ondanks dat waarheid en onwaarheid eigenschappen zijn van overtuigingen, zijn ze in bepaalde mate extrinsieke eigenschappen, omdat de conditie van de waarheid van een overtuiging niets met de overtuiging te maken heeft, maar alleen met de objecten van de overtuiging.”*⁶¹ Kortom, een overtuiging is waar wanneer hij correspondeert met een feit. De geest creëert geen waarheden maar overtuigingen.

§ 4.2.6 Kennis en filosofie

Het blijft mogelijk dat een overtuiging onwaar is en dan is er ook geen sprake is van kennis. De premissen van een redenering kunnen juist zijn, maar wanneer de redenering die toegepast wordt niet geldig is, dan ontstaat er een onjuiste overtuiging. Toch is een correct opgestelde redenering ook niet voldoende om tot waarheid te komen. Russell: *“Afgeleide kennis is dat wat correct is afgeleid van intuïtief kenbare premissen”*.⁶² Afgeleide kennis kan altijd nog getoetst worden aan onze intuïtieve kennis. Maar intuïtieve kennis is veel moeilijker te toetsen aan een criterium. Russell stelt dat al onze kennis in bepaalde mate geïnfecteerd is met een gradatie van twijfel. Dit feit moet volgens hem ook elke wetenschappelijke theorie onder ogen zien. Er zijn twee manieren waarop we kunnen toetsen:

---

⁶⁰ B. Russell, *The Problems of Philosophy*, 1912, Digireads.com 2009, pag. 80

⁶¹ Ibid., pag. 81

⁶² Ibid., pag. 84.

1. Door beoordeling. De verschillende onderdelen worden beoordeeld als gerelateerd aan dat waarvan onze kennis zegt dat ze gerelateerd zijn.
2. Door de mate van vertrouwdheid, bekendheid, met de kennis. Dit noemt Russell de perceptie, waarbij het niet gaat om perceptie als gevolg van zintuiglijke waarneming. Deze tweede vorm van toetsen is alleen mogelijk wanneer de onderdelen waaruit de overtuiging is opgebouwd corresponderen met het bestaande complexe geheel dat ze vormen.

Optie 2 leidt tot een absolute waarheid. Er sprake is van een complex geheel dat bestaat uit bepaalde voorwaarden die in een bepaalde relatie tot elkaar staan. Het oordeel dat de voorwaarden in die zich in een bepaalde relatie tot elkaar bevinden moet waar zijn, omdat deze relatie de waarheid (zoals eerder beschreven) een absolute vorm van bewijzen geeft. Toch geeft dit nog geen *zekerheid*. Het bewijzende karakter wordt geloofwaardig door de relaties. Waarneembare gegevens en eenvoudige logische en rekenkundige redenering zijn vertrouwenswaardig. Alle andere relaties zijn minder zeker en leiden tot lagere niveaus van kennis. Ook algemeen geaccepteerde overtuigingen zullen dus niet leiden tot ontwijfelbare kennis. *“We moeten accepteren dat er een bepaald risico op onwaarheid van overtuigingen blijft bestaan, omdat mensen feilbaar zijn. De filosofie claimt gerechtvaardigd dat ze het risico op fouten verkleint, soms tot een in praktijk te negeren marge. Meer dan dat is in deze wereld niet mogelijk.”*⁶³

De waarde van filosofie is te vinden bij de mensen die de filosofie bestuderen. De studie richt zich op het verkrijgen van kennis die eenheid geeft aan spectrum van de wetenschap. Volgens Russell slaagt de filosofie hier echter zelden in. De voornaamste reden hiervoor is dat de wetenschappen die wel tot antwoorden komen, vroeger onderdeel zijn geweest van de filosofie. De vraagstukken waarop sluitende antwoorden gevonden worden scheiden zich af van de filosofie en worden een separate wetenschap. De vragen waarop nog geen antwoord gevonden is of waarop geen antwoord gevonden kan worden, vallen nog altijd wel onder de noemer filosofie. Een andere oorzaak voor de veronderstelling dat de filosofie niet komt tot kennis is dat de antwoorden die wel gevonden worden vaak zeer uiteenlopend en

---

⁶³ B. Russell, *The Problems of Philosophy*, 1912, Digireads.com 2009, pag. 95.

niet proefondervindelijk aantoonbaar zijn. De filosofen houden de vragen levend. De filosofie heeft het vermogen nieuwe en onverwachte mogelijkheden zichtbaar te maken. De grootste waarde van de filosofie is voor Russell gelegen in de grootsheid van de onderwerpen die de filosofie bestudeert en zij doet dat op een manier die vrij is van de beperkte visie van de louter instinctief denkende mens. Filosofisch denken vergroot onze conceptie van dat wat mogelijk is. *“Door de grootsheid van het universum welke de filosofie beschouwt, komt de geest ook tot grootse prestaties en wordt het mogelijk dat de geest samenkomt met het universum en zo in die twee elementen samen het best haalbare realiseert.”*⁶⁴

5. The Philosophy of Bergson⁶⁵

We hebben nu eerst naar de grote lijnen van de visie van Bergson gekeken en daarna, meer gedetailleerd, naar de filosofische positie van Russell. De volgende stap is het bestuderen van de kritiek die Russell op de filosofie van Bergson heeft. In dit hoofdstuk zien we, met name in de paragraaf ‘Russell’s kritiek’, dat Russell een reactie geeft op de filosofie van Bergson waarin zijn vertrouwen in de wiskunde, de wetenschap en de kracht van het intellect, ingezet wordt om Bergson’s positie te weerleggen. Voorafgaand aan Russels kritiek op Bergson geeft Russell een interpretatie van Bergson’s filosofie. Het is noodzakelijk deze te bespreken ten einde Russell’s reactie ten volle te kunnen begrijpen. We gaan hier dus opnieuw in op de filosofie van Bergson, nu meer gedetailleerd en bezien vanuit de interpretatie van Russell.

§ 5.1 De theorie van Bergson verteld door Russell

*“Filosofie is te classificeren in methoden: empirisch of a priori, of in resultaten: realistisch of idealistisch. Bergson’s filosofie is niet te classificeren in deze categorieën. Zijn filosofie snijdt dwars door deze divisies van de filosofie heen.”*⁶⁶ Bergson moet benaderd worden vanuit de gedachte: ‘Wat heeft hem doen filosoferen?’. Het antwoord op deze vraag is zijn liefde voor geluk, kennis en handelen. Tot de categorie filosofische theorieën waartoe Bergson

---

⁶⁴ B. Russell, *The Problems of Philosophy*, 1912, Digireads.com 2009, pag. 101.

⁶⁵ B. Russell, *The philosophy of Bergson*, Bowes and Bowes, Cambridge, 1914.

⁶⁶ B. Russell, *The Philosophy of Bergson*, Bowes and Bowes, Cambridge 1914, pag. 1.

gerekend kan worden, behoren ook de religieuze filosofische stromingen. Een filosofie die gezien kan worden als een morele filosofie, niet als een wetenschappelijke.

Bergson is een dualist. Enerzijds bestaat er leven, anderzijds materie of beter de passieve substantie die ons intellect bestempelt als materie. Deze twee tegengestelden, leven en materie, zijn altijd in beweging en in een tegengestelde richting. Het universum is de botsing tussen het omhoog bewegende leven en de naar beneden vallende materie. Leven zit vol energie en leert, weliswaar moeizaam, greep te krijgen op de materie die aan haar voorbij gaat. Leven probeert de materie zo te organiseren dat het leven zelf vrij kan zijn en kan blijven zoeken naar manieren om beter te bewegen met een toenemende mate van vrijheid. Dit proces heet *evolutie*, waarbij voor Bergson evolutie niet alleen aanpassing aan de omgeving is, maar ook een continu proces zonder einddoel of, als er wel een doel bestaat, waarvan het einde niet te kennen is. Evolutie blijft werkelijk creatief, zoals ook het maken van een kunstwerk een creatief proces is. Men heeft misschien een idee bij aanvang van het maken van een kunstwerk, maar de creativiteit bepaald de uitkomst van het proces. Zelfs wanneer het kunstwerk door de kunstenaar als klaar wordt bestempeld, dan nog kan de aanschouwer een andere interpretatie hebben. Het resultaat van een evolutionair proces is onvoorspelbaar maar kan in een bepaalde behoefte voorzien, zonder dat van te voren bepaald is hoe de oplossing er uit zal zien. Onze wil is vrij en het evolutionair proces niet gedetermineerd.

§ 5.1.1 Intellect, instinct, ruimte en tijd

Bergson stelt dat intellect en instinct, of intuïtie, niet zonder elkaar kunnen bestaan. Het is belangrijk onderscheid te maken tussen de twee. Intellect is het ongeluk voor mensen, waar het instinct de impuls voor leven geeft. Het intellect onderscheidt ruimten en fixeert tijd. Het kan de evolutie niet denken maar presenteert het evolutionaire proces als een serie van toestanden. Intellect en materie hebben een correlerende oorsprong omdat ze beide ontwikkeld zijn door wederkerige adaptatie. Deze constructie van Bergson spreekt Russell aan. Hij interpreteert Bergson als volgt: *“Intellect is de kracht om dingen gescheiden van elkaar te zien, materie is dat wat gescheiden wordt. In werkelijkheid zijn dit geen dingen maar een oneindige stroom van worden, waarbij de stroom naar boven het worden van leven*

*betreft en de stroom naar beneden het worden van materie.*⁶⁷ In de beweging naar boven worden dingen samengevoegd tot iets nieuws, maar in de stroom naar beneden worden dingen juist uit elkaar gehaald. Het intellect is onderdeel van het leven, de stroom die naar boven beweegt, en kijkt vanuit die positie naar de materie, de stroom die naar beneden beweegt.

Logica en wiskunde vertegenwoordigen voor Bergson niet een positieve spirituele inzet. Wanneer we ons met wiskunde bezighouden is de geest inactief en is de wil opgeschort. Intellect is verbonden met ruimte, intuïtie met tijd. Bergson ziet ruimte en tijd als onverenigbaar, zoals hij ook intellect en instinct onverenigbaar acht. Ruimte, of beter, ruimtelijke uitgebreidheid, is een eigenschap van materie. Tijd daarentegen, is essentieel voor het bestaan van het leven en de geest. Zolang er leven is, wordt er geschiedenis geschreven en gebeurt er iets in de tijd. Dit proces noemt Bergson '*durée*'. *Durée* is nadrukkelijk geen wiskundige tijd want, zoals eerder gezegd, wanneer we wiskundig denken, werken we met ons intellect en dat is voor Bergson onderdeel van materie. Tijd in wiskundige zin is dus niet de werkelijke tijd maar is ruimte. Tijd in de zin van *durée* is gekoppeld aan onze intuïtie. *Durée* is een essentie en voor Russell, naar eigen zeggen, een moeilijk te begrijpen⁶⁸ onderdeel van Bergsons filosofie.

§ 5.1.2 *Durée* en geheugen

Zuivere *durée* zou de vorm van onze bewuste toestand zijn waarbinnen ons ego onszelf laat leven. Dit bewustzijn onderscheidt dan niet het heden van het verleden maar maakt heden en verleden tot een organisch geheel. Bergson stelt dat vragen gerelateerd aan het onderscheid of de overeenkomsten tussen subject en object, gesteld moeten worden in termen van tijd en niet in termen van ruimte. *Durée* is het geheel van de realiteit en haar perceptuele ontstaan uit het verleden. *Durée* is geboden aan ons geheugen want door ons geheugen kan het verleden bestaan in de toekomst. Het geheugen is voor Bergson de

---

⁶⁷ B. Russell, *The Philosophy of Bergson*, Bowes and Bowes, Cambridge 1914, pag. 3,4.

⁶⁸ *Ibid.*, pag. 6.

scheiding tussen geest en materie, waarbij de geest iets anders is dan intellect. *Geest* is wat ons instinct en onze intuïtie voortbrengt. Intellect levert aangeleerde berekenende kennis.

Hoewel Russell aangeeft dat hij Bergson moeilijk kan volgen, zegt hij ook dat hij de uitleg van *durée* voor hem de best te accepteren posities van Bergson vindt. Bergson maakt onderscheid tussen twee soorten geheugen die het verleden behouden.

1. Het eerste is een motorisch mechanisme. Voor dit geheugen is geen bewustzijn van gebeurtenissen uit het verleden nodig om zich iets te herinneren. Herinnering is in dit geheugen het gebruik maken van een gewoonte.
2. Het tweede geheugen bestaat uit onafhankelijke herinneringen. In dit geheugen is er geen sprake van gewoonten, het betreft een geheugen van unieke gebeurtenissen.

Alles wat we doen wordt als herinnering vastgelegd in ons geheugen maar alleen datgene wat nuttig is, blijft een bewuste herinnering. Wanneer we ons iets *niet* herinneren is dit niet het falen van ons geheugen maar veeleer het falen van het motorisch mechanisme dat de herinnering moet ophalen. Verleden is, in termen van Bergson, ontstaan uit materie en wordt voorgesteld door de geest. Geheugen is niet het opnieuw opleven van materie, maar onderdeel van de geest die zich de materiele gebeurtenis herinnert.

Bergson gaat verder met te stellen dat het tegengestelde van puur geheugen, pure perceptie is.⁶⁹ Wanneer er sprake is van pure perceptie, staan we buiten onszelf en raken we de realiteit van een object in een onmiddellijke intuïtie. Perceptie is eerder onderdeel van materie dan van de geest, omdat we voor het hebben van perceptie geen geheugen gebruiken. We begrijpen wat materie is en wat we met de specifieke materie kunnen of moeten doen op het moment van actie zonder een beroep te hoeven doen op het verleden. De geest is relevant voor de perceptie omdat het een instrument van actie is. Perceptie wordt begrensd door onze interesse en wordt daardoor eigenlijk een instrument van onze keuzen.

---

⁶⁹ B. Russell, *The Philosophy of Bergson*, Bowes and Bowes, Cambridge 1914, pag. 6.

Bergson wil dat het intellect zich naar zichzelf keert en de potentie van intuïtie, die het nog altijd in zich heeft, wakker schudt want het intellect verschaft geen kennis van dingen op afstand. Wetenschap moet percepties uitleggen in termen van gevoel, intuïtie, om dat wat het onderzoekt werkelijk te kunnen kennen.

Het grote verschil tussen intuïtie en wetenschap is dat intuïtie de wereld niet onderscheidt in verschillende dingen. Intuïtie is synthetisch in tegenstelling tot het wetenschappelijk denken, dat analytisch is. Intuïtie kent geen dingen of toestanden. De wereld zien als afzonderlijke dingen of toestanden is een gevolg van de werking van ons intellect. In werkelijkheid bestaan er, volgens Bergson, alleen acties. Dit is voor het intellect moeilijk te begrijpen maar volledig in overeenstemming met onze intuïtie. Er is een geest nodig die inziet dat er alleen acties bestaan om zo een geheugen te kunnen hebben en met dat geheugen een actief verleden. De intuïtieve wereld bestaat uit een continuüm van doodgaan en weer tot leven komen. Ons geheugen laat het verleden voortbestaan in het heden en creëert daarmee werkelijke durée en tijd. Onze intuïtie begrijpt dit proces omdat voor het hebben van intuïtie het niet noodzakelijk is om het continuüm dat de werkelijkheid is op te delen in losse stukken.

§ 5.1.3 Vrijheid

Aan onze intuïtie is vrijheid nauw verwant. Een levend organisme is een centrum van actie. Het representeert een bepaalde kwantiteit van mogelijke actie. Ook Bergson steunt de deterministische visie dat de toestand van een brein gegeven is wanneer de toestand van een geest is gegeven. Maar voor hem is de geest meer gedifferentieerd. Een specifieke toestand van het brein komt overeen met vele vormen van geestelijke toestand — de geest supervenieert *niet* op het brein! Russell verwijst naar een citaat van Bergson in zijn boek *Time and Free Will*. Echte vrijheid is mogelijk: *“We zijn vrij als onze handelingen ontstaan uit onze gehele persoonlijkheid. De uitkomst moet volledig in overeenstemming zijn met degene die het produceert. Zoals je soms ziet in de verhouding van een kunstenaar tot zijn werk.”*⁷⁰

---

⁷⁰ H. Bergson, *Time and free will*, Dover publications inc., Mineola New York 2001, pag. 172.

§ 5.2 De kritiek van Russell⁷¹

Volgens Russell geeft Bergson geen rechtvaardiging voor zijn overtuigingen. Dit maakt het voor Russell moeilijk om Bergson's positie uit te leggen. Bergson vertrouwt op de aantrekkelijkheid van zijn beweringen, argumentatie is afwezig. Het leven is een schil die uit elkaar barst in nieuwe schillen, alle richtingen op, maar de beweging die hier aan ten grondslag ligt is ondeelbaar. Deze overtuiging is volgens Russell voor de filosoof echter onmogelijk in te nemen. Chaos en het onberekenbare gaan niet samen met zijn rationele vermogens. Het is onmogelijk te aanvaarden dat de positie van Bergson aanvaard kan worden met betrekking tot de werking van het universum, noch in het schrijven van Bergson. Russell stelt dat Bergson een te praktisch instelling heeft en dat zijn uitgangspunt misleidend is voor theorievorming. Om een goede theorie op te stellen mist Bergson een theoretische analyse van het universum.

Als de filosofie van Bergson ergens op gefundeerd is, op meer dan een imaginaire en poëtische kijk op de wereld, dan is het op zijn doctrines van ruimte en tijd. De doctrine van ruimte heeft Bergson nodig om het intellect te veroordelen. Wanneer hij daarin faalt, zal echter datzelfde intellect er in slagen Bergson's filosofie te veroordelen. De doctrine van tijd heeft Bergson nodig voor zijn rechtvaardiging van vrijheid, de voortdurende stroom waarbinnen niets vergaat, en daarnaast voor zijn stelling betreffende de verhouding tussen het geestelijke en materie. Een kritiek op Bergson zal zich, volgens Russell, moeten richten op deze twee doctrines.

§ 5.2.1 Kritiek op Bergson's doctrines over ruimte en tijd

Bergson's theorie van ruimte wordt ontvouwen in zijn boek *Time and Free Will*. Begrippen als 'groter' en 'minder' impliceren het bestaan van ruimte, een stelling die hij verder niet beargumenteert. Bergson stelt volgens Russell eigenlijk een *reductio ad absurdum*: "Hoe kun je van grootheid spreken als er geen meervoudigheid of ruimte bestaat?"^{72/73} Voor de hand liggende tegenvoorbeelden, zoals plezier en pijn, brengen Bergson in problemen.

---

⁷¹ Deel 2 van *The philosophy of Bergson*, B. Russell, Bowes and Bowes, Cambridge 1914, begin op pag. 11

⁷² H. Bergson, *Time and Free Will*, Dover publications inc., Mineola New York 2001, pag. 172.

⁷³ B. Russell, *The Philosophy of Bergson*, Bowes and Bowes, Cambridge 1914, pag. 13.

Fenomenen als plezier en pijn zijn niet gebonden aan een ruimtelijk volume, maar Bergson komt niet terug op zijn stelling. Pijn of plezier is aanwezig, niet in meer of mindere mate, het is er of het is er niet. Dit geldt tevens voor bijvoorbeeld een voorstelling van een getal. Wanneer we dit doen, moeten we ons, volgens Bergson, beroepen op iets wat buiten ons bestaat en dat vereist een visuele voorstelling in de ruimte.

Voor Russell laat het voorbeeld van het voorstellen van een getal zien dat Bergson niet weet wat een getal is. Bergson's definitie van een getal: *"Een getal is een collectie van eenheden. Het is de samensmelting van het ene met het vele (one and the many)."*⁷⁴ Hier maakt Bergson volgens Russell een fout; hij haalt Bergson drie dingen doorelkaar:

1. Het algemene getal-concept en getallen die onder dat begrip vallen (0, 1, 2, 3, enz.).
2. De diverse te onderscheiden getallen.
3. De diverse collecties waar verschillende te onderscheiden getallen op van toepassing zijn (ordinaalgetal, kardinaalgetal).

Dit laatste bedoelt Bergson met getallen als een collectie van eenheden. De twaalf apostelen *zijn* geen twaalf, ze *maken* samen twaalf. Twaalf als getal hebben alle onderdelen van die collectie gemeen, maar niet gemeen met andere collecties. 12 is geen collectie van twaalf eenheden, en iets wat alle collecties van 12 elementen gemeen hebben. Volgens Bergson zouden we toegang hebben tot een uitgebreid beeld waarin we het geheel zien, als we bijvoorbeeld 12 puntjes of twee dubbelstenen met zes ogen zien. Een nummer als het nummer 12 is meer abstract dan welke voorstelling dan ook. Bergson stelt dat we moeten ontdekken wat collecties van 12 met elkaar gemeen hebben. Maar volgens Russell gaat dat niet, want een getal is en blijft abstract. *"Bergson slaagt alleen in het overtuigen van zijn theorie, door een bepaalde collectie te verwarren met het kardinaalgetal van het samenstelde geheel en opnieuw met getallen in het algemeen"*⁷⁵

De verwarring tussen een collectie en het kardinaalgetal van het samengestelde geheel is belangrijk. Russell stelt dat de verwarring er toe leidt dat bij waarneming van een nummer,

---

⁷⁴ H. Bergson, *Time and Free Will*, Dover publications inc., Mineola New York 2001, pag. 76.

⁷⁵ B. Russell, *The Philosophy of Bergson*, Bowes and Bowes, Cambridge 1914, pag. 14.

de theorie die stelt dat een nummer voorgesteld kan worden in ruimte, niet haalbaar kan zijn, in tegenstelling tot Bergson's theorie over getallen. Ook zijn meer algemene theorie dat alle abstracte ideeën en alle logica afgeleid kan worden van ruimte, onderstelt dat het mogelijk is om deze abstracte ideeën waar te nemen. Het nummer 12 is altijd overeenkomstig met een ander dozijn. Daarnaast is het nummer 12 nooit aanwezig in de geest. 12 is waarneembaar via objecten in de ruimte maar onmogelijk voorstelbaar in de ruimte als een op zichzelf staand object. 12 stijgt uit boven de delen die samen 12 in getal zijn.

*“Moeten we, los van de theorie van getallen, Bergson's bewering dat elke veelheid van aparte eenheden een bepaalde positie in ruimte betreft accepteren?”*⁷⁶ vraagt Russel zich af. Bergson is in het vormen van zijn gedachten en in de opbouw van zijn theorie visueel georiënteerd. Dit visuele aspect komt naar voren in de voorbeelden die hij gebruikt.⁷⁷ Russell ziet geen logische noodzakelijkheid voor de visuele voorstelling. Je hoeft je niet voor te stellen hoe een klok slaat en hoe het geluid dat het luiden van de klok voortbrengt zich door de ruimte verplaatst. Je kunt de slagen ook tellen zonder te bedenken hoe dat er visueel uit ziet.

Vergelijkbaar met de waarneming van ruimtelijkheid verloopt, volgens Bergson, ook de waarneming van tijd en het verleden dat invloed heeft op de tijd, op een visueel geënte manier. Russell stelt dat aannemen dat het bestaan van te onderscheiden delen mogelijk is, impliceert dat er ruimte is. Daarmee ondersteunt hij ook de stelling dat abstracte ideeën het bestaan van ruimte impliceren. De onderstelling van te onderscheiden delen is een foutieve conclusie waarop Bergson het ontstaan van het intellect laat rusten. De conclusie is volledig gebaseerd op de rare gewoonte om opeenvolgingen te visualiseren als uitgezet op een lijn. Deze misvatting zou ook ten grondslag liggen aan de noodzakelijkheid van het intellect. Bijvoorbeeld logica gebruikt abstracte ideeën en is voor Bergson een afgeleide van

---

⁷⁶ Ibid., pag. 15.

⁷⁷ Russell verwijst hier naar: H. Bergson, *Time and Free Will*, Dover publications inc., Mineola New York 2001, pag. 86. Waar Bergson een voorbeeld gebruikt waarin hij zich af vraagt of de waarneming van het geluid van een bel, iets is dat plaats vindt in ruimte of in tijd. Waarbij hij stelt dat het antwoord in de ruimte moet zijn, omdat tussen het horen van de slagen van de bel er een stilte is. Het tellen van de slagen is dan alleen voor te stellen als een symbolische representatie in ruimte. Zoals we ook het horen van voetstappen volgen met een voorstelling van waar de lopende persoon zich begeeft in de ruimte.

meetkunde. Dit toont aan dat het gehele intellect afhankelijk is van een veronderstelde gewoonte om dingen naast elkaar voor te stellen in ruimte. Echter, voor Russell maakt precies het feit dat we abstractie ideeën kunnen begrijpen duidelijk dat Bergson het bij het verkeerde eind heeft als hij denkt dat het intellect doordrenkt is van ruimte.

§ 5.2.2 Anti-intellectualiteit

*“Een van de nadelige effecten van een anti-intellectuele filosofie als die van Bergson, is dat ze voortgebracht wordt uit de fouten en verwarringen van het intellect zelf.”*⁷⁸ Het prefereert ‘slecht’ denken boven ‘goed’ denken. De voorkeur wordt duidelijk doordat Bergson elke tijdelijke moeilijkheid bestempelt als principieel onoplosbaar. Elke tijdelijk probleem wordt benoemd als de ondergang van het intellect en tegelijkertijd als triomf van de intuïtie. Bergson gebruikt veel voorbeelden uit de wetenschap die voor de algemene lezer mogelijk waarheden lijken. Echter op het gebied van de wiskunde⁷⁹ blijkt dat hij telkens oude, foutieve, methoden verkiest boven nieuwe inzichten⁸⁰. Bergson volgt de oude filosofen die aan het eind van de 18de begin van de 19de eeuw de infinitesimaalrekening⁸¹ volgen. Terwijl, zo stelt Russell, wel gebleken is dat, hoewel het een goed ontwikkelde methode is, hij gefundeerd is op vele foutieve en verwarrende gedachten. Ook Hegel en zijn volgelingen beroepen zich op deze fouten en verwarringen, ter ondersteuning aan het leveren van bewijs dat alle wiskunde zichzelf tegensprekend is. Deze overtuiging is lang in de filosofie blijven hangen, maar de wiskundigen hebben deze problemen ondertussen allang opgelost.

Naast het probleem met getallen, heeft de theorie van Bergson vooral raakvlakken met de wiskunde op het punt van de cinematografische weergave van de wereld. Wiskunde neemt verandering waar en zet verandering voort door het continueren van een serie van toestanden. Bergson stelt echter dat geen serie van toestanden het continuüm kan

---

⁷⁸ B. Russell, *The philosophy of Bergson*, Bowes and Bowes, Cambridge 1914, pag. 16.

⁷⁹ Russell geeft aan dat de wiskunde het enige vakgebied is waarover hij met zekerheid kan zeggen dat Bergson het bij het verkeerde eind heeft. B. Russell, *The Philosophy of Bergson*, Bowes and Bowes, Cambridge 1914, pag. 16.

⁸⁰ Waarbij met ‘nieuwe inzichten’ nieuwerwetse wiskundige theorieën, ontwikkeld in de tweede helft van de 19de eeuw eerste decenium 20ste eeuw, bedoeld wordt.

⁸¹ Infinitesimal calculus is een wiskunde analyse waarbij gebruik wordt gemaakt van onvoorstelbaar kleine grootheden die net niet nul zijn. Clifford A, *Het wiskunde boek*,. Pickover, Librero 2011, pag. 152.

representeren. De verandering van een object is nooit als toestand te begrijpen. Cinematografisch betekent voor Bergson de gedachte dat verandering geconstitueerd wordt door een serie van toestanden. Het combineren van onafhankelijke toestanden is een natuurlijk principe voor het intellect maar blijkt verraderlijk kwaadaardig. Werkelijke verandering kan alleen verklaard worden met werkelijke duur. Het heeft te maken met de penetratie van verleden in heden en niet met de wiskundige successie van statische toestanden. Ofwel Bergson staat een dynamische in plaats van een statische kijk op de wereld voor.

§ 5.2.3 Verkeerd gebruikt van Zeno's paradox

Bergson's heeft zijn positie geïllustreerd met toepassing van de paradoxen van Zeno⁸². Een paradox van Zeno begint met een afgeschoten pijl die beweegt in de ruimte. Zeno stelt dat, doordat de pijl op elke moment eenvoudig is waar hij is, de pijl in zijn vlucht altijd in rust is. Als de pijl op het ene moment hier is, dan is hij op een ander moment elders. De vergelijking van verschillende momenten in tijd constitueert beweging. Er ontstaan problemen wanneer we accepteren dat beweging samengaat met de aanname dat beweging discontinu is. Dit brengt grote problemen met zich mee voor filosofen, maar wanneer wiskundigen de aanname van discontinuïteit vermijden zullen ze de filosofische problemen ontlopen. Russell reageert op Bergson door te stellen dat een cinematografisch beeld waarin een oneindig aantal posities bestaat staat tussen *A* en *B*, perfect overeen komt met continue beweging. Hiermee wordt het Zeno argument ontkracht.

Zeno behoorde tot de Eleatische school, welke zich onder andere tot doel had gesteld te bewijzen dat er niet zoiets bestaat als *verandering*, terwijl de normale kijk op de wereld wel verandering omvat. De filosofen hebben twee paradoxen ontwikkeld. De Eleatici stellen dat er wel dingen zijn, maar geen verandering, er is wel een pijl maar geen vlucht. Heraclitus, en na hem Bergson, stelt dat er wel verandering is, maar er bestaan geen dingen; er is wel een vlucht maar geen pijl. Volgens Russell ontleent elk van de partijen zijn argument aan het

---

⁸² H. Bergson, *Creative Evolution*, Modern Library of New York part of Random House, New York, 1944, pag. 335. In dit werk gaat Bergson uitgebreid op de paradox van Zeno. In mijn Bachelor scriptie heb ik dit onderwerp uitvoerig behandelt. Russell gebruikt Bergsons Zeno argument hier om zijn eigen standpunt duidelijk te maken. Deze korte verhandeling over Zeno volstaat voor het doel van deze scriptie.

tegenspreken van de ander. Beiden leiden niet tot het begrijpen van de kracht van Zeno's argument. Zeno komt overeen met Bergson's positie. Wanneer iets in een proces van continue verandering is, ook al is het slechts een verandering van positie, dan moet er in het object dat verandert een interne toestand van verandering aanwezig zijn. Het object is intrinsiek anders dan wanneer het niet in verandering is. De pijl is op elk moment slechts waar hij is, zoals hij ook ergens is als hij in rust is. Er is geen sprake van een toestand van beweging die noodzakelijk is voor beweging. De pijl is niet in beweging, hij is altijd waar hij is.⁸³

Zeno's argument raakt niet de wiskundige kijk op verandering maar is in strijd met een kijk op verandering die lijkt op de visie van Bergson. Waar raakt Bergson's denken dan dat van Zeno? Beiden ontkennen dat de pijl ooit ergens is. *“Als we aannemen dat de pijl op een punt kan zijn van zijn route. Kan de pijl, als hij in beweging is op een bewegingloze plek komen. Maar de pijl is nooit op één punt van zijn tocht”*.⁸⁴ Deze kritiek op Zeno beschrijft Bergson in alle drie zijn boeken,⁸⁵ en ook zijn visie is paradoxaal. Of het mogelijk is om Zeno te weerleggen vraagt om een discussie omtrent zijn theorie van *durée*. Het enige punt dat hij terecht maakt is de stelling dat wiskundige beweging geconstitueerd wordt door immobiliteit. Russell stelt dat dit vervaagt wanneer we ons realiseren dat beweging *relaties* impliceert. (Een vriendschap is opgebouwd uit mensen die vriendschappelijk zijn, niet uit vriendschappen). Beweging komt dus voort uit datgene wat bewegende is, niet uit beweging zelf. (Dit is vergelijkbaar met Russells eerdere argument betreffende het getal twaalf. Twaalf komt voort uit de delen die twaalf maken, het bestaat niet onafhankelijk van die delen.) Het laat zien dat een ding op verschillende plaatsen op verschillende tijden kan zijn en dat de plaatsen verschillend zijn, hoe dicht de tijden ook op elkaar zitten.

§ 5.2.4 Tijd en wiskunde

Bergson schrijft over wiskunde: *“De theorieën over duur en over geheugen zijn verbonden met elkaar. Dingen die onthouden zijn overleven in het geheugen en worden gebruikt om*

---

⁸³ B. Russell, *The philosophy of Bergson*, Bowes and Bowes, Cambridge 1914, pag. 18.

⁸⁴ B. Russell, *The philosophy of Bergson*, Bowes and Bowes, Cambridge 1914, pag. 19.; H. Bergson, *Creative Evolution*, Modern Library of New York part of Random House, New York, 1944, pag. 335.

⁸⁵ Time and Free Will, The creative mind & Creative Evolution.

*dingen te interpreteren in het hier en nu. Heden en verleden komen samen in het geheel van bewustzijn. Actie constitueert zijn, maar wiskundig gezien is tijd meer een passieve vergaarbak die niets doet en daarmee ook niets is.*⁸⁶ En *“Het verleden is dat wat niet langer werkt en in het heden werkt.”*⁸⁷. Met deze twee uitspraken heeft Russell grote moeite. Bergson gaat uit van de meest gangbare wiskundige definitie van zijn tijd. Bergson's redenatie is circulair, omdat voor hem het verleden datgene is waarvan de actie in het verleden ligt, en de toekomst is datgene wat aan het werken is. Maar het woord “is” introduceert juist het idee van het heden dat gedefinieerd wordt. Heden is datgene wat werkt, in tegenstelling tot dat wat geacteerd heeft of nog gaat acteren. Het heden is datgene waarvan de actie in het heden is, niet in het verleden of de toekomst. Het blijkt dat als Bergson over het verleden praat, hij het niet over het verleden heeft, maar over ons aanwezige geheugen over het verleden. Dit maakt dat het verleden net zo actueel is als dat wat in het heden is. Het verschil tussen heden en verleden is dat het heden actie in zich heeft. Het werkelijke verleden heeft geen invloed op het heden, slechts op dat wat wij ons herinneren uit dat verleden.

De theorie van Bergson over duur en tijd is in zijn geheel gebaseerd op de verwarring tussen de tegenwoordige aanwezigheid van een herinnering en het voorkomen van verleden dat is herinnerd. Het feit dat tijd overeenkomstig is met ons, wordt duidelijk uit de vicieuze cirkel waarmee hij probeert het verleden te reduceren tot dat wat niet langer actief is. Wanneer we de overeenkomstigheid zien, zien we ook dat zijn theorie eigenlijk het begrip tijd volledig weglaat.⁸⁸

De verwarring tussen herinneringen in het heden en de herinnering van een gebeurtenis in het verleden, is onderdeel van een grotere verwarring, die Bergson's denken, maar ook het denken van veel andere filosofen, aantast. Hiermee doelt Russell op de verwarring tussen de act van weten en datgene wat te weten is. In geheugen is de act van weten actief, waarbij datgene wat te weten is in het verleden ligt. Door deze dingen door elkaar te halen

---

⁸⁶ H. Bergson, *Creative Evolution*, Modern Library of New York part of Random House, New York, 1944, pag. 41.

⁸⁷ H. Bergson, *The Creative Mind, An Introduction to Metaphysics*, Carol Publishing Group, New York, editie 1992, pag. 74.

⁸⁸ B. Russell, *The philosophy of Bergson*, Bowes and Bowes, Cambridge 1914, pag. 21.

verwarren we het heden met het verleden. Perceptie is de mentale actie van weten en heeft altijd betrekking op materie. Daarnaast haalt Bergson ook geest en materie door elkaar. Hierdoor kan hij niet stellen dat pure perceptie, wat de laagste toestand van de geest is, in werkelijkheid onderdeel is van materie. De handeling van waarnemen is onderdeel van de geest en dat wat waargenomen wordt is materie.

§ 5.2.5 Afbeeldingen en het onderscheid tussen subject en materie

Voor Russell is in Bergson's werk *Matter and Memory* de verwarring tussen 'de handeling van weten' en 'het object het weten' een bepalend gegeven. De verwarring ligt in de definitie van het woord 'afbeelding' (image). Naast de filosofische theorieën, bestaat ook al het andere dat we weten uit afbeeldingen. Deze afbeeldingen constitueren het gehele universum. Bergson schrijft: "*Ik noem materie de aggregaat van afbeeldingen, en de perceptie van materie, dit betreft dezelfde afbeeldingen refererend aan eventuele actie van een bepaalde afbeelding, mijn lichaam*"⁸⁹ Materie en het aanschouwen van materie zijn voor Bergson hetzelfde. Het brein is gelijk aan de rest van het materiele universum en is daarmee een afbeelding, omdat ook het universum een afbeelding is.⁹⁰ Het verschil tussen 'zijn' en 'bewust waargenomen worden' is alleen een verschil van niveau. Elke relatie heeft een overeenkomst en heeft een relatie met bewustzijn. De overtuiging van de relatie is een idealisme dat Bergson ontleent aan het gegeven dat hij alles benoemt als afbeelding. Bergson stelt dat, als we aannemen dat we niets weten van theorieën over materie en theorieën over de geest, en niets weten van de discussie over de realiteit of idealiteit van de externe wereld, dan zijn we in de aanwezigheid van afbeeldingen. Een afbeelding is een metafysisch principe, want met een afbeelding bedoelen we een bepaald bestaan dat meer is dan dat wat de idealist representatie noemt. Dit bestaan is echter minder dan wat de realist een ding noemt. Het is halverwege de representatie en een ding.⁹¹

---

⁸⁹ B. Russell, *The philosophy of Bergson*, Bowes and Bowes, Cambridge 1914, pag. 22. / H. Bergson, *The Creative Mind, An Introduction to Metaphysics*, Carol Publishing Group, New York, editie 1992, pag. 8.

⁹⁰ H. Bergson, *The Creative Mind, An Introduction to Metaphysics*, Carol Publishing Group, New York, editie 1992, pag. 27.

⁹¹ B. Russell, *The philosophy of Bergson*, Bowes and Bowes, Cambridge 1914, pag. 22. / H. Bergson, *The Creative Mind, An Introduction to Metaphysics*, Carol Publishing Group, New York, editie 1992, pag. 8.

Voor Russell kan er geen onderscheid zijn tussen een voorstelling als een mentaal verschijnsel en het ding als voorgesteld object. Bergson schrijft over een Kantiaans onderscheid tussen het ding zoals het is en het ding zoals het verschijnt, beide vormen behoren niet tot het subject. Maar het onderscheid tussen aan de ene kant (a) het subject, de geest die denkt, onthoudt en voorstellingen heeft, en aan de andere kant (b) het object dat gedachten heeft over het herinnerde en het voorgestelde, komt in het geheel niet voor in de filosofie van Bergson. Dit is volgens Russell een tekortkoming van Bergson. Als het gaat om afbeeldingen, beperkt dit Bergson door te praten over afbeeldingen als neutraal gegeven tussen geest en materie. Wanneer Bergson wel een onderscheid zou maken tussen geest en object, zou hij kunnen aannemen dat de geest een afbeelding is, ondanks het feit dat het nooit is voorgesteld. Daarnaast zou hij dan kunnen veronderstellen dat materie en de perceptie van materie hetzelfde zijn, maar dat een niet waargenomen afbeelding (zoals het brein), een onbewuste mentale staat is. Dit terwijl het woord afbeelding duidt op een overeenkomst of relatie met bewustzijn.

Bovenstaande verwarringen komen voort uit de verwarring tussen subject en object. Onze subjectiviteit ligt feitelijk ten grondslag aan ons denken, het is mentaal en hier en nu. Het object is de aanwezigheid van andere dingen. Als subject en object één blijken te zijn, dan is ook het object mentaal en daarmee hier en nu. Dus is het object buiten mij een voorstelling in mijn gedachte. Dat het object bestaat is bij gratie van het bedenken dat dat object bestaat. (Dit is niet iets wat Bergson stelt, maar voor Russell een weergave van de gevolgen van het aannemen van Bergson's visie.)

Het verwarren van object en subject is niet voorbehouden aan Bergson. Veel idealisten en materialisten maken deze fout. Veel idealisten stellen dat een object in werkelijkheid een subjectieve voorstelling is en veel materialisten stellen vice versa dat het subject in werkelijkheid een object is. Volgens Russell denkt men overeenkomstig, dat het twee verschillende dingen zijn, maar zegt men ook dat subject en object hetzelfde zijn. Als de erkenning van het onderscheid subject en object weg valt, dan stort de filosofie van Bergson ineen. Eerst zijn theorie over tijd en ruime, en aansluitend zijn overtuiging van werkelijke onvoorzichtigheid, vervolgens de samenstelling van het intellect, dan zijn stelling over de relaties van geest en materie en ten slotte zijn visie dat het universum geen objecten bevat

maar slechts bewegingen, acties, verandering, van niets naar niets in een eindeloze alternatie van omhoog en naar beneden.

Het grootste deel van Bergson's filosofie, en ook het meest populaire deel, berust niet op argumenten en kan volgens Russell ook niet aangepakt worden met argumenten. Bergson heeft een imaginair beeld van de wereld dat niet bewezen of uitgesloten kan worden. Bergson wil het goede zien in acties die er zijn om de actie. Pure contemplatie noemt hij dromen die bestaan uit een hele serie van onafhankelijke onderstellingen, statisch, platonisch, wiskundig, logisch, intellectueel. We zijn veroordeeld tot actie, blinde slaven van het intellect. De levenskracht duwt ons naar voren, rusteloos en onophoudelijk. In Bergson's filosofie is geen ruimte voor een moment van contemplatief inzicht wanneer we het dierlijke overstijgen en we, door middel van ons intellect, ons onderscheiden van het brute leven. *"Hij die vindt dat activiteit zonder doel genoeg is voor een goede wil, zullen zich kunnen vinden in Bergson's theorie. Maar voor hen waarbij actie, als het al van waarde is, geïnspireerd moet worden door iets met een visie, hen waarbij actie voortkomt uit contemplatie, zullen niets vinden in zijn theorie en zien er geen waarheid in".*⁹²

6. Analyse

De eerste vraag die we ons moeten stellen in het beschouwen van hetgeen in deze scriptie besproken is: Wat is voor Russell de rede om zoveel aandacht te besteden aan de filosofie van Bergson? Dit met name omdat het, op het eerste oog, vanzelfsprekend lijkt dat Bergson in positieve zin geen basis kan vormen voor de filosofie van Russell. Toch hebben we gezien dat de afkeer van Bergson's filosofie wel een inspiratie is voor Russell. Deze inspiratie is opmerkelijk. Zoals beschreven, is het uitgangspunt voor de theorieën van beide filosofen volstrekt verschillend. Het antwoord op de vraag naar de hoeveelheid aandacht van Russell voor Bergson, geeft Russell zelf in zijn boek *De geschiedenis van de westerse filosofie*⁹³. Naast het besproken werk *The Philosophy of Bergson*, dat volledig aan de filosofie van Bergson is gewijd, besteedt Russell ook in zijn *Geschiedenis van de westerse filosofie* een hoofdstuk aan de filosofie van Bergson. Hij gebruikt hiervoor het volgende argument: *"Ik*

---

⁹² B. Russell, *The philosophy of Bergson*, Bowes and Bowes, Cambridge 1914, pag. 22

⁹³ B. Russell, *Geschiedenis van de westerse filosofie*, 1946, Kosmos Uitgevers, Utrecht 2008.

*behandel Bergson vrij uitvoerig omdat hij een prachtige illustratie is van de rebellie tegen de rede die begon met Rousseau en die steeds meer grip heeft gekregen op het leven en het denken van de wereld.*⁹⁴ Russell typeert Bergson als de belangrijkste Franse Filosoof van de twintigste eeuw. Volgens Russell heeft Bergson, zoals ik ook al beschreef in de inleiding, een belangrijke stempel gedrukt op de ontwikkeling van de filosofie.

Ik ben van mening dat er naast bovenstaande nog drie andere redenen zijn voor Russell's uitvoerige behandeling van Bergson.

1. Het begrippenkader dat beiden hanteren kent sterke overeenkomsten. Het verschil zit hem in de definiëring van die begrippen maar de keus van woorden is gelijk. Beiden hebben het over intellect en intuïtie. Beiden spreken over tijd, ruimte en geheugen om uit te leggen hoe ons denken zich verhoudt tot de wereld waarin wij leven en onze (on)mogelijkheden om kennis van die wereld te hebben. Russell vindt in de filosofie van Bergson een klankbord dat hij kan gebruiken ten einde zijn eigen begrippenkader duidelijk te maken.
2. Ook vindt Russell de structuur van de filosofie van Bergson prettig . Beiden gebruiken een structuur van vragen stellen, antwoord geven en komen tot nieuwe vragen, om zo tot een conclusie te komen. Het doorlopen van de vragen en antwoorden van Bergson, en het geven van eigen antwoord op die vragen, moet voor Russell vertrouwd aanvoelen. Beiden willen uiteindelijk een antwoord op de vraag: wat kunnen we kennen van de wereld buiten ons, hoe gaat dit kennen in zijn werk en in welke mate is onze kennis waarheid.
3. Ten slotte is Russell gedwongen Bergson te behandelen. Russell zelf wijst op de invloed van Bergson. De combinatie van zijn invloed op de filosofie en het overeenkomstige begrippenkader, laat Russell bijzonder weinig ruimte Bergson te negeren. Hoewel Russell zijn aandacht voor Bergson wil profileren als een eerbetoon aan zijn filosofische invloed, biedt het hem vooral ook een kans om te laten zien wat volgens hem niet de weg is die bewandeld moet worden.

---

⁹⁴ B. Russell, *Geschiedenis van de westerse filosofie*, 1946, Kosmos Uitgevers, Utrecht 2008, pag. 820.

§ 6.1 Het begrippenkader

§ 6.1.1 Realisme

Beide denkers onderschrijven een, in ieder geval ten dele, realistisch wereldbeeld. Een volstrekt idealistisch wereldbeeld wordt niet ondersteund, omdat beiden uitgebreid beargumenteren dat er materie moet zijn die onafhankelijk van de geest bestaat. Toch is het argument voor het afwijzen van idealisme bij beiden anders. Bij Bergson is deze materie dat wat door de levende organismen waargenomen wordt en onveranderlijk is, zonder geheugen. Dus een wezenlijk andere structuur dan die van levende wezens, laat staan van mensen. Bergson legt uit, dat er volgens hem geen reden is het intellect te vertrouwen wanneer het gaat om het ontsluiten van de werkelijkheid achter de dingen in de wereld. Om kennis te krijgen van de werkelijkheid moeten we op onze filosofische *intuïtie* vertrouwen. Alleen zo kunnen we de metafysische werkelijkheid ontdekken. Intellectuele analyse is niet in staat een groter, metafysisch, geheel te ontdekken. Het bestaan van deze metafysische werkelijkheid en daarmee samenhangend ons onvermogen om via onze rede de wereld werkelijk te begrijpen, is bewijs voor een bestaan van dingen onafhankelijk van ons denken. Russell daarentegen vindt bewijs voor een realistisch wereldbeeld, in het bijzonder voor de hypothese dat er een externe werkelijkheid bestaat, in de talloze regelmatigheden van onze zintuigelijke gegevens. Wel geeft hij aan dat datgene wat wij waarnemen, mogelijk wel door idealisme beïnvloed wordt. Zeker weten hoe de wereld er uit ziet, onafhankelijk van onze waarneming en geest, is moeilijk maar niet onmogelijk. Waar Bergson een beroep doet op abstracte moeilijk te begrijpen begrippen, stelt Russell dat onze normale omgang met de wereld om ons heen laat zien dat materie bestaat buiten onze geest.

§ 6.1.2 Intuïtie

Beiden wijzen op het belang van onze intuïtie wanneer we kennis willen verwerven over het bestaan en functioneren van de wereld buiten onze geest. Hoewel ook bij Russell intuïtie een belangrijke rol speelt, is intuïtie voor Russell niet voorbehouden aan de filosofische geest, zoals bij Bergson. Intuïtie is dat wat het mogelijk maakt om dagelijks te kunnen functioneren met dat wat we waarnemen. Bij Russell is het juist de rationele wetenschappelijke verklaring die aan aspecten van de wereld worden toegekend een gegeven wat niet voor iedereen is weggelegd. Voor Bergson is dat de intuïtie.

Het is belangrijk om het verschil in definitie van het woord intuïtie te begrijpen. Beiden doelen op een instinctief mechanisme dat kennis genereert in de omgang met objecten. Volgens Russell in een inductieve zin: hoe meer voorbeelden van een bepaalde propositie, hoe meer zekerheid dat de propositie ook waar is, en vervolgens als kennis wordt aangemerkt. Volgens Bergson is de kennis die gegenereerd wordt een heden dat verleden wordt, en zo het leven, via geheugen, blijft voortstuwen. Het verschil is dat Russell intuïtie inzet als alternatief voor kennis die niet wetenschappelijk te duiden of te toetsen is. Hij gaat zelfs nog een stap verder. Deze intuïtieve kennis kan in sommige gevallen ook leiden tot gevalideerde kennis. Maar, zoals we hebben gezien in zijn behandeling van intuïtie in *Problems of philosophy*, is het ook dan moeilijk, maar niet onmogelijk, te beredeneren of we te maken hebben met zekere intuïtieve kennis. Bij Bergson is dit niet mogelijk. Intuïtieve kennis is een abstract gegeven, een gevoel dat je herkent wanneer het er is. Het is altijd kennis die zeker is maar op geen enkele wijze analytisch te begrijpen of te controleren. Ik denk dat Bergson's intuïtieve kennis te vergelijken is met Russells uitleg van universele begrippen. Waar ook hier Bergson dit als een metafysisch begrip bestempelt dat ook weer intuïtief begrepen moet worden, terwijl Russell uitlegt wat een universeel begrip is en hoe zich dit verhoudt tot ons begrip van de werkelijkheid.

Mij spreekt Russells uitleg van intuïtie het meest aan. Zoals ook Russell zegt, denk ik dat het bewijs voor zijn vorm van intuïtieve kennis en de mogelijkheid dat deze kennis zeker is, te vinden is in het omgaan met de objecten om ons heen in het dagelijks gebruik. In verreweg de meeste gevallen staan we niet bewust stil bij wat we doen of wat we waarnemen. We weten simpelweg wat er gebeurt. Er ontstaan automatismen in ons handelen omdat we erop vertrouwen dat er bepaalde dingen zijn zoals ze zijn en niet anders zullen worden, wat ze in veel gevallen ook niet doen. Ik deel ook Russell's mening dat Bergson onvoldoende werk maakt van het concreet analyseren van het begrip intuïtie. Volgens Bergson is intuïtie latent aanwezig en is het een cruciaal instrument in het kunnen kennen van de wereld maar hij houdt het begrip abstract en te beperkt.

Wanneer ben je een filosoof? Het criterium dat alleen de filosoof via intuïtie kan begrijpen wat het werkelijk zijn van de dingen in de wereld buiten onze geest is, is zwak omdat hij niet definieert aan welke criteria iemand moet voldoen om filosoof te zijn. Ben je filosoof

wanneer je alle klassieke werken bestudeerd hebt? Ben je filosoof wanneer je publicaties op je naam hebt staan? Ben je filosoof wanneer je je ten minste met het vraagstuk ter discussie staande bezig houdt? Of ben je al filosoof wanneer je bereidt bent na te denken over een antwoord op de vraag “Hoe bestaat materie eigenlijk?”

Hoewel ik eerder geschreven heb dat Bergson mogelijk een poging doet om het theologische denken met het nieuwe wetenschappelijke denken van zijn tijd te verenigen, moet ook gezegd worden dat hij nergens als oplossing ‘het goddelijke’ voorstelt. De metafysische eigenschappen lijken voor Bergson niet Goddelijk gegeven of te verklaren te zijn.

Hoewel ik sympathie heb voor de definitie van intuïtie van Russell, is ook Russell in mijn ogen niet volledig. Hij zou zijn argument sterker kunnen maken door niet alleen te kijken naar de mogelijkheid van intuïtief weten, maar dat argument nog dieper uit te werken op het menselijk vermogen om te gaan met, vaak subtiele, veranderingen. We vertrouwen op terugkerende ervaringen, maar deze ervaringen zijn zelden tot nooit identiek. Wanneer Russell spreekt over inductie zou hij moeten erkennen dat inductie alleen in grote algemene lijnen is toe te passen. Specifieke details in een bepaalde situatie, waarneming of handeling, zijn altijd anders. Toch zijn wij, min of meer onbewust, in staat om deze subtiele verschillen te negeren in het maken van vergelijking met een toestand in het verleden en ze te herkennen in ons functioneren. Wanneer de verandering groter is en iets dus niet gaat zoals we dat intuïtief verwachten, dan kunnen mensen en dieren instinctief handelen om zo een situatie toch te begrijpen of juist in te schatten. Het vermogen tot instinctief handelen moet invloed hebben op de opbouw van onze intuïtief verkregen kennis. Deze kennis is flexibel, generaliserend, maar hoeft niet fout te zijn.

§ 6.1.3 Intellect

De positie en mogelijkheden van ons intellect in het begrijpen van de wereld, is de grootste tegenstelling in het denken van Bergson en Russell. Intellect is voor Bergson een beperkende factor om tot kennis te komen. Wetenschap, wiskunde en logica, hanteren volgens hem de verkeerde methodiek om tot kennis te komen. Ons intellect sluit naadloos aan op de methodiek, namelijk het inkaderen van een probleem en via analyse komen tot sluitende redematies ons naar ware conclusies leiden. Dit proces mist creativiteit en leidt tot

deterministisch denken. Maar de geboorte van een subject, zijn leven, het doodgaan en het opbouwen van een geheugen, is een creatief proces met eindeloos veel mogelijke uitkomsten. Om dit te begrijpen moet je vaste principes loslaten, want zij bieden geen verklaring. Russell daarentegen stelt dat wetenschap, logica en wiskunde juist de disciplines zijn waarmee we wel tot zekere kennis kunnen komen. Omdat alle ongrijpbare variabelen, die voor Bergson juist het leven definiëren, ons weghouden van de zekere kennis. We moeten eerst tot de basis komen en vandaaruit de rest van de wereld ook gaan begrijpen. Wiskunde is volgens Russell het enige waar we, op redelijke gronden, echt zeker van kunnen zijn.

Wil je een positie innemen in dit debat, dan moet je uitspraken doen over welke rol het intellect speelt in het ontdekken van het leven. Op dit punt heeft de tijd Bergson denk ik ingehaald. Na het verschijnen van zijn werken zijn er wonderbaarlijke wetenschappelijke ontdekkingen gedaan en theorieën ontwikkeld die nog altijd actueel zijn. Ze zijn op detailniveau aangepast in de afgelopen eeuw, maar ze lijken nog altijd correct te beschrijven hoe de wereld is ontstaan en hoe de wereld functioneert. Het belangrijkste voorbeeld hiervan is het debat omtrent de quantummechanische theorie. Een op wiskunde geënte theorie die onophoudelijk wordt bevestigd en dus correct lijkt te beschrijven hoe de wereld geconstrueerd is en hoe ze functioneert. Russell lijkt met zijn voorliefde voor wiskunde en logische analyse gelijk te hebben. Toch is Bergson's positie nog niet helemaal uit beeld. Ook als hij geen gelijk heeft wanneer hij stelt dat we met behulp van intellect de waarheid achter de wereld om ons heen niet kunnen verklaren. Zijn metafysische claim is nog altijd aantrekkelijk. Wat de wetenschappen aantonen is hoe materie opgebouwd is, hoe leven functioneert en wanneer we niet meer leven. De metafysica is echter nog altijd niet in staat te verklaren hoe onze intellectuele, maar ook onze intuïtieve vermogens precies voort kunnen komen uit de materiele substantie. Superveniëntie kan nog niet verklaard worden en daarmee blijft metafysica levend. Mijn verwachting is dat ook deze claim uiteindelijk als ongefundeerd wordt bewezen. De wetenschappelijke successen geven alle vertrouwen dat we steeds meer toetsbare kennis krijgen over het bestaan van de wereld en haar functioneren. Het heeft er alle schijn van dat materie, in de kleinst denkbare vorm, de besproken vermogens mogelijk maakt.

§ 6.1.4 Ruimte, tijd en verandering

De verhouding ruimte en tijd en de relatie met het veranderen is ten slotte de laatste begrippengroep die aandacht verdient. Ook deze begrippen spelen voor beiden filosofen een grote rol in de theorie over het tot stand komen van de wereld, het functioneren van de wereld en het begrijpen van de wereld. Bergson volgt uiteraard zijn visie over het intellect. Voor hem is intellect gebonden aan ruimte. Wiskundige analyse van de werkelijkheid vindt plaats in ruimte en zelfs het definiëren van tijd is iets wat in termen van ruimte gebeurt. Maar tijd moet anders worden begrepen. Tijd en ruimte zijn onverenigbare onafhankelijke principes. Tijd is de motor van het leven. Leven is een toekomst die heden is en verleden wordt. Het totaal van dit verleden is ons geheugen. In dit geheugen komt de kennis tot stand die we nodig hebben om kunnen functioneren in ons leven. In het leven wordt ons verleden dus meegenomen. Dit noemt Bergson *duur*. *Duur* is niet een voorstellende, deterministische kracht, het is een metafysische begrip dat ons het vermogen geeft waarmee we om kunnen gaan met de altijd veranderende omstandigheden. Verandering is een continu proces dat voor mensen niet als specifieke gebeurtenis te overzien of te bestuderen is. We hebben duur nodig om te anticiperen op dat wat we in het leven tegenkomen. Russell daarentegen beargumenteert, in tegenstelling tot Bergson, dat er geen problemen zijn om tijd wiskundig te duiden. Tijd en ruimte staan in relatie tot elkaar en binnen die relatie is het mogelijk om begrip te krijgen, en om zelfs tot zekere kennis te komen. Wanneer we een gebeurtenis plaatsen in een perspectief van tijd en ruimte, dan wordt het mogelijk om vergelijkingen te trekken met andere gebeurtenissen en dus wordt het ook mogelijk om verandering te herkennen.

Het probleem is dat er door beiden andere definities voor het woord *tijd* wordt gebruikt. Bergson wijst ook op dat verschil, maar kiest niet voor een ander woord. Bergson handhaaft de term 'tijd', maar kent het een andere definitie toe. Deze definitie is echter niet nieuw. 'Tijd' kent vele verschijningsvormen. Hierdoor ontstaat een aantrekkingskracht die voor velen niet te negeren is en dus is tijd bij velen een onderwerp van gedachten en onderzoek. Doordat Russell een wiskundige benadering van tijd verkiest boven het inhoudelijk bekritisieren van de definitie van Bergson, lijdt Russel zelf aan de abstractie van de definitie. Hij schijft letterlijk dat Bergson's definitie iets is wat moeilijk te begrijpen is. Maar ook hier

kan Bergson's definitie niet zonder meer gepasseerd worden. De wiskunde heeft tijd gemaakt tot een rekenkundige maat, en in onze maatschappij wordt tijd in het dagelijks leven ook als zodanig toegepast. De wetenschap heeft echter onder andere door Einstein, aangetoond dat ook rekenkundig gezien tijd relatief is t.o.z. een gekozen referentie-stelsel. De ervaring van deze relativiteit zal meer in de smaak vallen bij Bergson. Tijd is in deze relatief, in zoverre meetbaar dat we kunnen onderscheiden wat verleden, heden en toekomst is, maar de referentiepunten zijn alleen in beweging en niet in ruimte uit te drukken. De twee varianten in definitie kunnen samengaan. Ik deel Russell's mening dat het belangrijk is ze niet te verwarren in het toepassen ervan.

§ 6.2 Invloed tijdbeeld

Nu we beiden filosofische theorieën besproken hebben, kunnen we ons ook een voorstelling maken hoe de theorieën zich verhouden tot de maatschappelijke ontwikkelingen.

1. Filosofische invloed. We hebben gezien dat Russell en Bergson inspiratie op doen bij overeenkomstige filosofen. Duidelijk is ook dat zowel Bergson als Russell vele filosofen tijdens en na hun leven hebben beïnvloed. De wegen die echter bewandeld worden in de voetsporen van Bergson en Russell lopen steeds verder uit elkaar. Men zou kunnen zeggen, uiteindelijk zo ver uit elkaar dat men zover vervreemd is van de oorspronkelijke posities dat een onderling debat niet meer relevant lijkt. Natuurlijk wordt er ook na het, in deze scriptie behandelde debat uitgebreid gefilosofeerd over de tegenstellingen, maar ik heb het gevoel dat Russell, Bergson benadert op een moment dat er nog sprake is van een overeenkomstig begrippenkader. Russell kan dus nog een zinvolle poging ondernemen Bergson over te halen naar zijn positie over te stappen, waar dit later met de opvolgers van beiden uitgesloten is.
2. De wetenschappelijke veranderingen. Deze ontwikkelingen zijn uiteraard met name van invloed op het denken van Russell. Zoals hij al beschrijft, hebben de wetenschappen min of meer het terrein van de filosofie verlaten. Toch heeft denken over de mogelijkheid van het verkrijgen van zekere kennis natuurlijk nog altijd veel raakvlakken met de concrete wetenschappen. Doordat de wetenschappen in de periode aan het begin van de 20ste eeuw zo opbloeien, denk ik wel dat Bergson's invloed relatief beperkt is tot het Franse denken. Mogelijk dat, wanneer hij een eeuw

eerder had geleefd, zijn invloed groter zou zijn geweest. Dat Bergson's filosofie ook een eeuw eerder had kunnen verschijnen, is denk ik een reële optie. Bergson lijkt niet beïnvloed te worden door een filosoof die in de eeuw voordat hij publiceert invloedrijk werk schrijft wat Bergson anders had doen denken. Dit uiteraard met uitzonderingen van het denken van Darwin, dat door Bergson gebruikt wordt als kapstok voor zijn denken over verandering.

3. Ten slotte het politieke aspect. Al eerder heb ik geschreven dat beide filosofen politiek geëngageerd waren en dat we de politieke standpunten niet zouden behandelen. Het gaat mij hier dan ook niet om de inhoudelijk politieke positie en invloed van of op de actuele politiek in hun leven. Het gaat om de politieke invloed op de onderwerpen die ter discussie staan. De besproken omwenteling van politieke macht leidt tot het stellen van vragen naar bijvoorbeeld de maakbaarheid van de wereld. Is ons bestaan deterministisch of niet? Maar ook naar de vraag: 'Welke invloed heeft het verleden op het handelen in het heden'. Politiek gezien zou je dat kunnen vertalen naar "kunnen we leren van de politieke omstandigheden in het verleden en is het mogelijk invloed uit te oefenen op die politieke omstandigheden'. Het is gebleken dat dit op allerlei manieren tot uiting is gekomen, variërend van de mogelijkheid van een zeer individualistische invloed op een politiek stelsel tot invloed die democratisch voortkomt via de mening van velen. De politieke onrust is filosofisch dus niet alleen ethisch interessant. Het voedt de filosofie en de wetenschap in een nieuwsgierigheid die al eeuwen aandacht krijgt, maar weer een nieuwe belangrijke wending krijgt.

§ 6.3 Hedendaags belang

Nu blijft de vraag over: Wat is het belang van dit debat voor de hedendaagse wijsgerige discussie? Ik heb eerder in mijn analyse geconcludeerd dat de tijd het debat op een aantal inhoudelijke punten heeft ingehaald, en dat de wetenschappelijke visie in het vinden van een verklaring van hoe de wereld kan bestaan en functioneert, uiteindelijk aan de winnende hand is. Het belang van dit debat is echter niet wie er gelijk krijgt over hoe de wereld functioneert. Ik denk dat het belang van het debat is dat er stil gestaan wordt bij *hoe* we tot kennis komen, *hoe* we kennisclaims onderbouwen en *wanneer* we ze aanvaarden, en wat de

invloed van kennis is op de wereld om ons heen en op *ons* functioneren. Hoe meer verklaringen de wetenschap vindt, hoe belangrijker het is om kritisch te kijken of deze kennis wel waar is en wat die kennis ons dan precies zegt. Het vergaren van kennis en inzicht is een doel op zich. Ik ervaar een steeds grotere scheiding tussen enerzijds zeer gespecialiseerde inhoudelijke wetenschappers, en anderzijds de maatschappij. Een maatschappij waarbinnen nog altijd een grote groep mensen functioneert die het ontstaan van de wereld verklaren ofwel met theologische argumenten, ofwel met mystieke argumenten, ofwel met metafysische argumenten. Bergson's denken staat aan het begin van een traditie die steeds verder verwijderd is van een debat met wetenschap en steeds meer een eigen filosofie is gaan vormen waarbinnen fenomenologische en dialectische denkers ruimte vinden om het onverklaarbare een plaats te geven. In die zin deel ik Bergson's standpunt dat de wetenschap beperkt is. Ervaringen, gevoelens, communicatie, intuïtie, er blijft een idee dat er bij de interacties die we hebben met de objecten in de wereld meer gebeurt dan slechts wisselwerking tussen materiele deeltjes. Bij mensen die niet specifiek wetenschappelijk georiënteerd zijn, zal Bergson's denken nog altijd veel gehoor vinden.

Russell heeft in mijn ogen een heel ander doel voor ogen. Hij was bezig om de wetenschap en de wiskunde te wijzen op de gevaren van het vertrouwen in intellect. Hij gebruikt Bergson om de *tekortkomingen* van de wetenschap te illustreren. Eigenlijk is zijn filosofie een oproep aan de wetenschap om het aandachtsgebied dat onderzocht wordt zo specifiek mogelijk te maken, zodat onderzoek het minst vatbaar is voor metafysische invulling. Zijn verhandeling over universele begrippen is een poging om die metafysische benadering te ontcrachten. Wanneer we de begrippen beschouwen als onderdeel van onze taal, komen ze in een functionele relatie met andere woorden te staan en zijn ze wetenschappelijk te gebruiken. Ook Russell's filosofie is nog altijd actueel. Ten eerste omdat de vragen die hij stelt met betrekking tot het verkrijgen maar vooral ook het valideren van kennis, nog altijd actueel zijn. Maar ook omdat ook hij op zijn manier een brug slaat tussen de twee stromingen.

7. Eigen standpunt

§ 7.1 Intellect

Intellect is in mijn ogen de samenkomst van rede — het wiskundige en logische denken — en intuïtie. De deeltjes die onze hersenen vormen zijn in staat beide vormen van kennisverwerving en handelen toe te passen, dit gebeurt op een ‘natuurlijke wijze’. Hiermee bedoel ik dat het een harmonieus geheel is. Bij de ene mens anders verdeeld en ingezet als bij de andere, maar iedereen bezit en gebruikt beiden. Intuïtie is zeker niet voorbestemd aan de filosofen, zoals intellect dat niet is aan de wetenschappers. Het zijn kwaliteiten die bij iedereen in een andere verhouding staan. Ik wil nog een derde vorm van handelen en kennis onderscheiden en dat is *reflexmatig handelen*. We weten zeker dat we geen invloed hebben op ons handelen wanneer we handelen vanuit een reflex, dit in tegenstelling tot redelijk handelen en intuïtief handelen. Toch is het wel degelijk een vorm van handelen die belangrijk is omdat het van invloed is op ons redelijk en intuïtief handelen. Als we reflexmatig gehandeld hebben zullen we ons altijd afvragen wat er is gebeurd en waarom. Deze reflectie wordt uitgevoerd door onze redelijke vermogens. Maar wanneer we in de toekomst een situatie tegenkomen die kan leiden tot een reflex van ons lichaam, dan zullen we intuïtief overgaan op preventieve maatregelen. Reflexmatig handelen is iets anders is dan organisch handelen, dit zijn onbewuste handelingen zoals onze hartslag of de werking van ons verteringsstelsel.

We kunnen stellen dat beide vormen van handelen in grote mate afhankelijk zijn van ruimte en tijd relaties. Ik ben het niet met Bergson eens dat deze twee media strikt gescheiden moeten worden. Tijd moet hier wel in zowel Bergsoniaanse als Russelliaanse zin begrepen worden. Russelliaans omdat de ruimte-tijd verhoudingen mogelijkheid bieden tot redelijke overdenking. In Bergsoniaanse zin, omdat voor beiden vormen van handelen wij volstrekt afhankelijk zijn van geheugen van verleden. Begrip van verleden maakt het mogelijk om gebeurtenissen te vergelijken en te relativeren. Wanneer we in ons geheugen een gebeurtenis vinden die lang geleden heeft plaatsgevonden, en we komen in een vergelijkbare situatie terecht, dan zijn wij in staat zowel intuïtief als rationeel te begrijpen dat de context van de situatie veel later anders is. Het geheugen maakt het ook mogelijk om de door Russell beschreven analyses uit te voeren, inductie is niet mogelijk zonder

geheugen. Maar geheugen stuurt ook ons handelen in actieve en preventieve zin. We herkennen situaties en weten wat we moeten doen, ofwel intuïtief ofwel rationeel beredeneerd. Tijd is de context waarbinnen ons geheugen gebeurtenissen plaats. Een deel van ons geheugen is actief en voor rationele handelingen te benaderen. Een ander deel is inactief en pas weer door ratio te benaderen wanneer we intuïtief een associatie maken met iets wat we waarnemen en iets wat we in ons verleden hebben meegemaakt.

§ 7.2 Materie

Over definitie van materie wil ik kort zijn. Materie is gelijk aan leven. Er bestaat geen leven zonder materie. Bergson heeft in mijn ogen ongelijk wanneer hij materie en leven uit elkaar haalt. Er zijn verscheidene vormen van materie. Objecten zijn, zoals de wetenschap heeft aangetoond, opgebouwd uit kleinere delen. De samenstelling van het complex van een object bepaalt welke kwaliteiten het object bezit. Het complex van het geheel maakt het mogelijk dat er vormen en vermogens ontstaan die de onderlinge delen niet bezitten. Dat deze vermogens ontstaan is een feit, hoe ze ontstaan nog altijd een raadsel. Ik vertrouw erop dat de wetenschap op termijn antwoorden zal geven op deze vragen.

§ 7.3 Filosofie

De filosofie heeft de taak om kritisch de blijven en de wetenschap scherp te houden. Ze moet het echter niet willen om zelf een sluitend antwoord te geven, dat is in feite zonde van de tijd. Metafysica, theologie en mystiek, zijn in mijn ogen voor rationeel handelen interessant als toepassing in een gedachten-experiment. Het biedt echter voor velen een houvast in het leven. In zekere zin een toonbeeld van rationele vermogens omdat men vragen heeft gesteld en daar een antwoord op heeft gegeven. Rationeel handelen wil echter niet altijd zeggen dat het ook wetenschappelijk verantwoord is. Wetenschap kan alleen via rationeel handelen plaatsvinden, maar rationeel handelen is niet altijd wetenschap bedrijven.

Zoals ook eerder geschreven is het debat tussen Russell en Bergson een beginpunt, maar uiteindelijk niet een beginpunt voor een lange traditie van debat. Er zijn in beide denkwijzen in de loop der tijd standpunten ontstaan die zo fundamenteel anders zijn, dat ze elkaar een

beetje uit het oog verloren zijn. Het is goed om terug te gaan de oorsprong. Bij Bergson en Russell vinden we een brug tussen twee filosofische culturen die beide ons hedendaagse filosofisch denken beïnvloeden. Ze kunnen van elkaar leren, maar doen dit misschien te weinig. Met deze scriptie wil ik een pleidooi houden voor actualiseren van het oorspronkelijke debat. Wil de filosofie haar taak handhaven en de wetenschap scherp houden, dan zal het moeten zorgen voor “gewicht in de schaal”. Filosofie kan de brug slaan tussen het handelen van alle dag en de wetenschappelijke verklaringen die gevonden worden, maar die slechts door relatief weinigen onder ons gehoord en begrepen worden.

Bronvermelding

1. Henri Bergson, *L'Evolution créatrice*, 1907. In deze scriptie gebruikt: de Engelse vertaling, *Creative Evolution*, Modern Library of New York part of Random House, New York, 1944.
2. Henri Bergson, *Essai sur les données immédiates de la conscience*, 1889. In deze scriptie gebruikt: de Engelse vertaling, *Time and Free Will, an essay on the immediate data of consciousness*, Dover publications, Dover, editie 2001.
3. Henri Bergson, *Introduction à la métaphysique*, 1903 In deze scriptie gebruikt: De Engelse vertaling, *The Creative Mind, An Introduction to Metaphysics*, Carol Publishing Group, New York, editie 1992.
4. Leszek Kolakowski, *Bergson*, 1985. In deze scriptie gebruikt: De Nederlandse vertaling, *Bergson, een inleiding in zijn werk*, uitgeverij Klement, Kampen, editie 2003.
5. Bertrand Russell, *The Philosophy of Bergson*, Bowes and Bowes, Cambridge, 1914
6. Bertrand Russell, *The problems of philosophy*, 1912. In deze scriptie gebruikt: The problems of philosophy, Digireads.com, 2009.
7. Bertrand Russell, *History of western philosophy and its connections with political an social circumstances from the earliest times to the present day*, George Allen & Unwin Ltd., London, 1946. In deze scriptie gebruikt: De Nederlandse vertaling, *Geschiedenis van de westerse filosofie*, Kosmos Uitgevers, Utrecht 2008.
8. Bertrand Russell, *My philosophical development*, Spokesman, Nottingham, 1959. In deze scriptie gebruikt: Druk uit 2007.
9. Clifford A Pickover, *The math book*, Sterling, New York, 2009. In deze scriptie gebruikt: De Nederlandse vertaling, *Het wiskunde boek*, Librero, Kerkdriel, 2011.
10. Lawlor, Leonard and Moulard Leonard, Valentine, "Henri Bergson", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2013 Edition), Edward N. Zalta (ed.), <http://plato.stanford.edu/archives/sum2013/entries/bergson/>
11. Irvine, A. D., "Bertrand Russell", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2012 Edition), Edward N. Zalta (ed.), <<http://plato.stanford.edu/archives/win2012/entries/russell/>
12. Kraut, Richard, "Plato", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2013 Edition), Edward N. Zalta (ed.), <http://plato.stanford.edu/archives/fall2013/entries/plato/>
13. <http://www.nobelprize.org/>